

J. M. Swanwick

onda kući krenuti, i da piše takodjer, da po čel dan misli, a po svu noć sanja, kako smo mi i što činimo i kako se njegova Marija zadržava i t. d. «Koliko je otac brige imao radi Matije, svjedoče mnoga pisma. Nije za knjigu hrvatsku bio bez koristi ni ovaj čudni odlazak Matijin, jer je tako postao krasni njegov: «Pogled u Bosnu», pravi biser proze hrvatske. I u najbrižnijim pismima vidi se, koliko se Ivan Petrov ponosi Antunom i Ivanom. Poznaje on i Zagreb i pozdravlja obitelji Nikolića i Demetra, a i Gaja i Babukića. I sinovi ga poštuju. Godine 1842. piše jednom Ivan Mažuranić svomu bratu Antunu: «Otac su došli ovamo.» Starac je umro godine 1853.; vidio je dakle djela svojih sinova i mogao se njima s pravom ponositi.

Od ovoga oca rodi se Ivan Mažuranić dne 11. augusta god. 1814. Prve nauke primi u svojem rodnom mjestu. Vele, da je kao dijete bio veoma nemiran. Majka bi ga najglaglje umirila, da ga posadi na sedlo i da mu dade u ruke Kačića. Onda bi se i za uru i za dvije primirio. Pučka škola u Novom bila je njemačka, jer je Novi kao i sva imanja Zrinjsko-Frankopanska pao pod «komoru» carsku, koja je njemačka bila. Koliko je Ivan osobitoga dara pokazivao, vidi se po tom, koliko je njemački naučio već u pučkoj školi. Piše njemačko pismo svomu devet godina starijemu bratu Antunu i šalje mu ga po ocu, koji ništa njemački ne zna. Vidi se to po tom, što evo u otvorenom pismu, na komadiću papira, preporuča se «plačući» bratu, neka se njega sjeti i «neka ga zagovori kod oca». Još se čudi malo djače novljansko, što im učitelj kaže, da će za ispit morati hrvatski pisati, pa u čudu pita: «Molim Te kaži mi, pristoji li se u njemačkim školama hrvatski tekst pisati.»¹

Radilo se o tom, da prodje u latinsku školu. Tomu je imalo pomoći i ovo pisamce. Medjutim ostade kod kuće i učio se ne znamo od koga, da učini

¹ Evo cijeloga pisma:

Novi den . . . August 1827.

Liebster und gütigster Bruder!

Ich bitte Dich weinend der brüderlichen Zärtlichkeit wegen, dass Du meiner in Gedächtniss nehmen wolltest und bey dem Vater auch für mich ein Paar Wörter sagen möchtest; denn der Vater wird dir diesen Brief übergeben. Ich wundere mich sehr, dass Du mir auf den letzten Brief nicht geantwortet habest. Ich lerne jetzt einiges von der Regel falsi; und die Gesellschafts-Regel habe ich schon gelernet. Unser Lehrer sagt uns, dass wir die Prüfungs-Probeschriften kroatisch schreiben werden. Ich bitte Dich daher, zeige mir, gebühret es sich in den deutschen Schulen kroatischen Text schreiben. Daher liebster Bruder nehme von dieser meinen kleinen Schrift nichts übel. Bleib' mein liebster und gütigster Bruder meiner eingedenk und lebe wohl. Dein unterthänigst bittender Bruder

Johann m. p.

ispit za prvi i drugi gimnazijalni razred. Slijedeće godine nalazi se već na Rijeci u drugom gimnazijalnom razredu. Željeli su njegovi, da predje odmah u treći, ali nije bio dosta pripravan. Otac i stariji brat Antun smažu toliko, da plaćaju za stan i hranu šestdeset i pet forinti na godinu. I odavle javlja se dragomu bratu samo sa, njemačkim pismom. Čim dolazi na Rijeku, pohadja si brata sa takovim pismom (20. oktobra g. 1828.), u kojem hvali Bogu, da si mogu ovako pismeno misli priobćivati. Nježnost bratinska i udaljenost od svojih nadahnjuju ga toliko, da veli bratu, Bog zna hoćemo li se kada vidjeti i bratinski zagrliti. Kada nas dva zajedno bivamo, činilo mi se, kano da sam u raj, gdje smo razgovarali o našim pradjedovima i o pokornosti prema Bogu. Sada sam osamljen ovako odaljen i ne imam nikoga, koji bi mi kadgod zgodne stvari pripovijedao i ponješto me poučavao.¹ Nadalje kazuje, kako mu je drago, da nije došao u treću latinsku školu, jer da ne zna govoriti talijanski a i zadaću je loše bio učinio sa 14 pogrješaka, pak bi bila sramota, da mora jedan razred ponavljati. Cijelo pismo još je dječinsko.

Za godinu dana (15. oktobra god. 1829.) pokazuje već bratu lijepim načinom, koliko je naučio latinski i talijanski. «Prilično sam vješt talijanskomu jeziku, — piše talijanski — ali tko hoće da bude savršen u kojem jeziku, treba da ima riječnik.» Treba mu i latinski riječnik. Plače sudbinu bolestnoga brata. S prelijepim evo napredkom ulazi u treću latinsku školu. Ali kad je na koncu poljeća čuo, da mu brat Antun još uvijek teško boluje, diže se upravo orličevim lijetom, da ga požali. «Ima li na svijetu koga, da ne požali čovjeka, koga je neprekidna bolest bacila u neopisivu slabocu? A ja, koji se sa svojim bratom osjećam vezan vječnim vezom prirode, zar da ga ne oplakujem najvećom tugom, cijelim potokom suza, ako mi je ikako moguće. O Ljubavi! koja privlačiš dva duha povezana tvojim vezom bliže jednoga k drugom, podaj mi dovoljno suza, da danas pokažem svu dužnu ljubaznost momu bratu, da mu u srce duboko utisnem, koliko tebe za njega potrebujem.»²

¹ Ich bitte Dich liebster Bruder mir zu sagen, ob wir uns noch jemals sehen und brüderlich umarmen werden: denn da wir zwey einst zusammen sich befanden, schien ich in dem irdischen Paradiese zu seyn, im welchem unserer Vorältern Blösse (sic!) entdeckt, und der Gehorsam gegen Gott geprüft wurde, aber jetzt in solcher Entfernung schein ich so einsam und habe keinen mehr, der mir so über einige gefällige Sachen eine kleine Erzählung und einigen kleinen Unterricht mittheilen und mich mit Belehrung gewisser Sachen befriedigen könnte.

² Herzliebster Bruder! Auf höchste, in der That, Allerliebster! ward ich betrübt, indem ich Dein Loos den unveränderlichen Stand Deiner Gesundheit am 9. April, das

Iza ovakova pisma tko će se začuditi, da uzčita i pjesmu «od Ivana Mažuranića Vinodolskoga školana trete latinske škole», koji je ipak već nešto dobniji za svoju školu, jer je već u 16. godini. Samo smo pravopis izmijenili. Evo pjesme:

Vinodolski dolče da si zdravo,
Novi grade pozdravljam te lipo!
Odkada sam, da ti kažem pravo,
Pustil tebe lipo moja diko.

Ne uživam tužan nikad mira,
Jer ne vidim ja tvoje zidine,
Još me tvoje vino jače tira,
Dat' nazovem ja dobre letine.

Ja ne vidim, u tujoj sam stráni,
One ravne tvoje lipe polja,
Koje mene u majevih danih
Više puti jesu zazivala.

Jurve kada zelena biahu
Z ruženimi rožicama pokrita,
Lipo meni v jutro se smiahu
Z friškom rosom lipo ohladita.

Kazaću ti, ako slušat hoćeš,
Kako tvoje zelene gorčice,
Al se ufam, da to činit moć ćeš,
Velike mi bihu ugodnice.

Kad jeseni, kad brestiči mládi,
Koji v zimi pomrli biahu,
Pusteć liste drhćući se hláde,
Pak prolitnje dnevi pozbudjahu.

Kad vesela tica v friškom hladu
Gnjizdo svoje med liste sakriva,

Iskao sam njeznu dicu mládu,
Koja u njem ugodno počiva.

V kopriviću, koji s hladom svojim
Ozdol skoro svu zemlju pokriva,
Kad ja onda pod njim lipo stojim
Proljetna ti mnoga tica piva.

Kada pako pridu doba košnje,
Videti su po svem polju vali,
Kano da bi more bilo sinje,
Tuj veselje, kak da si kralj mali.

Kad va škuroj Mikulinskoj gori,
Polag tebe koja se proteže,
Znadio sam hodit doli gori,
Vesel bil sam izreć se ne može.

Kad vetraci ugodno puhahu,
Navadan bih gledati slaviće
V gnjizdu svojem kada počivahu,
Ter iz njega kazahu glaviće.

Slušaj grade! da ti se potužim
Od mojega erdjavoga stanja,
V kom nemarim da dneve podužim,
Marim vnogo njegva pokraćenja.

Nije ovdí hrastih ni brestičih,
Koji bi me razveselit mogli,
Nij' jesenih ni koprivić mladih,
Koji bi me s hladom razhladili.

ist am Charfreytage, aus Deinem an unsere gute Aeltern gesendeten Briefe mit höchsten Mitleid verstehen musste. Wer auf diesem Ganzen wird sich immer finden können, der sich eines durch ununterbrochene Krankheit zur unbeschriebenen Schwäche gebrachten Menschen nicht erbarme? Und ich, der ich mich seinen Bruder mit dem ewigen Bündnisse der Natur an ihn verknüpft fühle, sollte ihn nicht mit grösster Traurigkeit, mit einem Strome der Thränen, wenn es irgend möglich wäre, beweinen? Ach Liebe! Die du zwei durch deinen Bund geketteter Geister an einander ziehst, vergönne mir hinlängliche Thränen, um heute meinem Bruder alle schuldige Zärtlichkeit zu erzeugen, und seinem Herzen tief einprägen wie sehr ich dich gegen ihn gebrauche

Fiume am 30. April 1830.

Nij' onoga silnog koprivića,
Pod kojim bim više puta čekal
Veseloga onog golubića
S puškom v ruki, da bim ga otresal.

Nij' slavića ni gnjizda njegova,
Ni gorčice Mikulinske gore,
Ni zelenih debelih stablova
Z listim svojim, ki pokriju bare.

Buduć da sam na kraj govorenja,
V kojem stališ moj sam potužio,

Prvo dakle našeg rastajenja
Bog ti tvoju sriću umnožio.

Ako sam te gdigod uvridio?
Neznam dobro, lud sam bil počta;
Jesam li ti štogod učinio
Oprosti mi, mlada imam lita.

Za zlamenje kada sam ti gudil
Vidi leto, ovde sam ga zbudil,
Hiljada je i osam stotina
Još od zgora trideset godina.»

Tko je mladom pjesniku uzornik u pjevanju bio, to je jasno. Bio je Kačić, koga mu je majka tiskala još kao djetetu u ruku i na sedlo ga postavljala, da ga nestašna primiri, kako već spominjasmu. Pjesma nas spominje na Kačićevu «Poskočnicu» — drugu pjesmu njegove u Primorju vele mile i obljubljene zbirke, gdje imade upravo ove srokovne, koje i naše djače treće latinske škole.

Ne imamo glasa o Ivanu, dok ne svrši gimnaziju na Rieci. Onda ga opet briga mori, kako će napredovati, pak moli brata Antuna, neka bi mu našao kakovu bolju inštrukciju, «da ja — piše on — u dojučem septembru s kakvim većim sardcem tamo dospjeti bi mogao» (pismo od 5. augusta g. 1833.). Odsele piše samo hrvatski. Gimnaziju svršio sjajno. Na Rijeci učilo se tada na gimnaziji i magjarski. Ivan je uvijek prvi u svim predmetima; odlikovao se i u magjarskom jeziku tako, da ga je tadanji podguverner Ūrményi radi magjarske deklamacije pri svečanom ispitu u velike ľzavolio. Ne manje obljudio ga njegov profesor Magjar Császár. Obadva njegova protektora poželješe, da ga vlada obskrbi štipendijem, pa da bude profesor magjarskoga jezika.

Ivan ode u Zagreb i svrši ovdje prvu godinu filozofije ili sedmi razred. Ovo je bila godina priprave za «Danicu ilirsku» i za «Narodne Novine». I on je uz starijega brata napredovao. Uči veoma marljivo francuski, kako svjedoče njegove bilješke iz pisaca francuskih. Uz to se je uz brata uputio u novu ideju ilirsku. Već piše novim pravopisom. Medjutim njegovi protektori opet skrbe, da im ovaj talenat ne uteče. Priskrbuju mu štipendij, da prodje učiti u Magjarsku. Bio je u ono vrijeme i takov običaj, da Hrvati polaze učiti u Ugarsku, a Magjari dolaziše u Hrvatsku. Tako je na primjer i slavni Franjo Deák učio njeko vrijeme u Zagrebu. Ivan namjerio poći u drugu godinu filozofije u Gjur, ali se sustavi u Subotinu. «Minus prosperis avibus petivi Hungariam — piše bratu Antunu mjeseca oktobra god. 1834. — Dojdoh sretno u Szombathely, kde čuvši da u Gyuru

porad dražiše žitka teško živilo se bude i ostah». Nije međutim zadovoljan, jer pobolijeva. «Veseo skoro nikad nisam, — veli — jer ti se ovde s' nikim niti pogovoriti niti nasmijati poľa ne imam, jednom ričjom od poznanika i ljubimaca mojih daleko jesam zatočen. Još nikomu ništa pisal nisam, jer ti se meni sada baš tako pera u ruke prijeti ne da, kano ni slabomu kopaču motike. Tako mi jest dobro, da bi i ja skoro libros tristium ex Hungaria kakono i Naso pisati začel.»

Prvo mu je veselje bilo, kad mu je brat Antun poslao «proglas» Gajev za «Danicu» i «Novine». U veselju rodi mu se prva pjesma, kojom pozdravi «Danicu» pod naslovom «Primorac Danici» (br. 2.). «Čitajući oglasu, — pisa bratu — koju svrhu domorodnih novina meni poslao jesi, takov srbež poetičeski od radosti jest me primio, da srdcu nikako odoljeti nemogoh, već da iliričkoj danici odu jednu sočinim, koju (kakva jest da jest) ovde k listu priklopio jesam. Čitaj i razsudi ju. Ako ti se što vidi, i drugim dobrim domorodcem ňu saobštiti možeš. Ako i ňima tako vidilo se bude, ljubio bim vrlo, da bi g. učrediteľ dobrotu imao ňu prvim putom na čelo daničino pritisnuti i to kojom godir hoťe orthographiom. Suprotivnim pako načinom, t. j. ako ňu porugljivim okom koji pogledao bude, piši mi, tere onda poetičeski trk na vėke ostaviti hotu, niti više svakom kolisnom basnirskom srbežu zadovoliti tražio budem. Tebi pako naručivam, da ako se to dogodi, odmah ju šundraš sive flammâ sive mari libet Adriano, čto veli Horatius.»

«Ej smiješ se i veliš, ta kako hťeš basnirski trk ostaviti, kad nisi u ňemu nikda niti trčao. Jesam mislio trčati; a čto neznaš, da pomisliti jest koliko i učiniti, da nakaniti postaviti fratru u kapu jedan novac jest koliko da bi i bio već unutra. Ha, ha, ha koja krasna istina, koje krasno umstvovanie. Hucusque de poesi!»

«De caetero ničto mi nisi mogao povoljnije učiniti, već da si se za me na novine predbrojio. Već mi sada ide po srdcu ona radost, koju htu pokušati, kada budem novine dobio, tere na čelu daničinom odu svoju prvi puta vidio. Komaj čekam mladoga lėta, jer sam skoro naški pozabio. Eh pače da! ti samo kažeš da hoćeš, a ne da jesi već predbrojio. Ali ako nisi, predbroji na svaki način, da se i ovde ne obistini illud communis Sapientiae, capite stulto, versu nullo: «Zahman babi radost.»

Ivan stane dobivati novine. Brat je dakle riječ održao. Nije Ivan zadovoljan s pjesnicima, što su se pokušali u onim prvim brojevima «Danice». «Dobio sam hrvatske novine — piše bratu 30. januara god. 1835. — sve redom koliko godir krat izišle jesu, u kojih gluboko philologičesko jezika našega poznanstvo u g. učrediteľu veoma počitujem i odobravam.

Čto se pako Danice dotiče ono jest, da skoro človek suditi bi morao, da ilirički basniri zakone sloga (Reim) ne poznaju. Najmre iz njihovih versov izsijâ, da oni misle, da se slog samo u jednakosti zadnjih slovâ rěči so-
stoji ničo i ne pazeći na nadslovke (accentus). Znam, i sam rado valujem,
da težko jest više puta jednake slovke najdti; ali sa svim tim — zakone
basnistva i lěpoglasja bez svake potrebe prekršiti grěh jest i neumita.
Česa radi ovde nekoliko vitija priklopio jesam, da i u složnih versih moje
pokušavanje zapaziš. Prvu ovih popěvâkâ tada sočinio jesam, kada jedan
četrtak po noći probudivšemu se i vrhu narodnoga slovstva někoja mi-
slećemu na pamet pala jest rěč Rousseauva: Tout vive par etc.»

I ta zbirčica leži evo pred nama. Četiri arčiča u osmini, kako si već
djaci obiçavaju slagati svoje početničke radnje. Jedan nam arčić manjka.
Prva pjesma: «Protivnost» sa spomenutom Rousseauovom izrekom:
Tout vive par contraste et par opposition — štampana je u Danici (br. 15.).
Druga je «Večer», štampana takodjer u «Danici» (br. 42.). Treća je «Ve-
neri», koja nije štampana. Evo joj početka:

O krasna kćeri višnega
Božanstva, čast na vodi,
Po koj su došle Gratie
I směh se světu rodi.

Svršetak joj jest:

Tve silno ime svikada
Nek sladi zemne røde
Němu se neka klaňaju
Nebesa, zemlje, vòde.

Drugi nam arčić manjka. Na trećem su već pjesme, koje je poslao
tek iza svoga ispita prvoga poluljeća. Izmed tih sam veli (u pismu od 18.
aprila), da je najbolja ona pjesma, što ju je učinio dru. Gaju. Ona je u
našoj zbirčici posljednja. Štampana je znatno prikraćena iste godine 1835.
na malo kartici. Odatle je preštampana u ljetošnjem «Viencu» (br. 14.).
Evo pjesme po našem rukopisu:

Stožeri světa silom, nizki ozvanjaše búkom
Dolci, ter ognjeni zrakove gromi ruše.
Ljuti zemlju vihrom, a mutiše móre neverom
Vetrovi, ter drobne do neba prahe nose,
5 Strašnim po brěgovih tad ručaše lugovi zvukom,
Ter ledene Velebić vrhove v sněgu zakrit.
Kad sileni 'z mrzlih izsrnuše ljuto kotarov
Sěver, horvatski k zemlji da prigne govor.

- Kad svoje noć tamna nadvisiše mrakove, svjetlu
 10 Vašu da sakrije, Slavjani, zvezdu, maglom.
 Al' tada Gay bogovom svoju zavitje pobožnost,
 Višnjim tad bogovom Gay za tišinu moli.
 Gay, koga pri sretnomu pogledaše porodu milom
 Melpomene lučjom, molbami bije nebo:
- 15 «Aeole otče! nu zrij kak ljuti Hadriu muti
 Sèver, kak slavske vale na zemlju riva!
 Kad crna mrkim ogrnuše Savu odèlom
 Noć tere horvatskom' granuti suncu ne da!
 Čto bogabojni tebi čto Aeole zkriviše narod
- 20 Ikada, jer v strašnom vazda vitru ga rušiš.
 Oh ako još u tvojem što mogu, otče, molitve
 Srdcu, veži Sèver, ter ove mrake tjeraj!»
 Nit dugo! već jasnom po Zagrebu kreše danicom,
 Ter sjajni Ilirom vazda navištja sviet
- 25 O kim da te zovem imenom kim, Gaye? Prometheus
 Mi se vidiš isti zvezdami kad se boriš.
 O da zaisto! jer on božanskom duhove vatrom
 Jilu poda, a ti ledove srdca tališ.
 On jednu višjem sustegnuše iskrom Olympu,
- 30 Ti čelim' sanene zvezdami luči grijaš.
 Al njega caucaskom' izložiš tebi povoljni
 Jupiter orlicu trim prikovana nadom.
 O tripud bolje zadobiv ti od neba ždribe!
 O nikadar našim zabljivi Gaye nèdram!
- 35 Kasno bude tebi gradit oltare potomstvo
 V srdcu, i na njih ti hvalu vužgat hotje.
 O kim da te zovem imenom kim Gaye? Prometheus
 Mi se vidiš isti s zvezdami kad se boriš!

Tekar sada vidi se, koji je divotna ova pjesma, koju Ivan sam smatra za najbolju. Vidi se i to, što su pred cenzurom morali g. 1835. odrezati. Iz Subotina poslao jošte: «Mati i Sin» (Danica br. 8.), «Predjem Slavjanskim» (br. 9.), «Slavomir Stojan», «Odkud ime Slavjan» (br. 17.), «Milutin» (br. 19.) pored spomenutih malo više pjesama. Osim pjesama šalje on već iz Subotina krasnom štokavštinom pisane «Misli», koje počimlju od br. 17. Danice, pa se vijaju i ove godine i slijedećih godina po Danici. Već prva misao kazuje nam smjer svih slijedećih. Kratka je kao i sve njezine sljedbenice. Evo je: «Koji u pokojnih ili stranskih jezicah zato piše, jer očinski još dobro očišćen i izobražen nije, spodoban jest djetetu, prvo nego plavati znalo ne bude u vodu pod nikakav način. iti nehotećemu, ali pak bedaku mislećemu, da jezik osoba jest, ter da sledstveno opravu svoju lasno sam prez pomoći onih, koji se njim služe, očistiti i okefati

može.» Već u slijedećem broju (18.) ima nekoliko «misli» upravo krasnih. Izmed njih evo jedne: «Siromah jest, kojem daje milostivno nebo volju dobru, bez sredstva i mogućnosti propadajućoj domovini svojoj u pomoć priskočiti; ali još siromašniji, kojemu sredstva i mogućnost bez volje dobre podijeli.» Ovakoo napreduju te krasne iskrice Ivanova duha (u br. 19., 20. i 25.). Sve se kreću oko naroda i njegovih potreba. Mnogo puta u ovim mislima izreče umni mladić, što u ime pravde božje pripada narodu hrvatskomu, a ne bi se smjelo izreći u pjesmi pred ljutom cenzurom.

Čovjeka upravo u srce dira, kada ovakov umnik piše svomu bratu 8. februara g. 1835. još prije ispita: «Meni se ovde u ovomu vražjemu Subotinom mjestu ni mrve ne dopada. Profesori človehka drže za bedaka, ako hteš tu kukavu eminentiu zadobiti, sve materije na pamet kao dēte recitirati moraš, kolika jest to bezumnost i bez mene razumēš: rēčjum jednom i grad i škola i profesori jesu svi skupa malo ne rekoh rđa i kukavica. Česa radi sam nakanil s početkom budućega mēseca (jer stopram 25. t. m. imamo zadnji izpit) na svaki način u Požon odnesti se i tamo lēto ovo dovršiti. Uzroci, koji me na to nagovaraju, jesu osim tužnih naukov, koje u školi čuti budem, tolikajše oni, da u onomu u svakom pogledu plemenitom dosta gradu zajedno i u sēvernih roda našega jezicih prokušati se boļše i lagše moći hoću, budući da tamo, kako čujem, dobra množina brate naše nahada se.»

Ivan ostaje ipak u Subotinu do konca školske godine, koju je dovršio kao i sve prije i poslije kao prvi djak. Prije polaska iz Subotina obradova ga brat Antun s novcima, koje mu šalje na dar dr. Gaj. To mu se je čudno vidjelo. «Dobih tvoje liste — piše 11. jula — skupa sa novci, koje si mi poslал, kak onimi, koje g. dr. Gaj imaše dobrotu darovati mi, tak tolikaj onimi, koji iz svojega žepa k meni prošetati se dostojali jesu. Rekoh malo prvo: darovati mi, jer zaisto ne vidim nikakove sobstvene zasluge, koje naplatak znamenita summa biti bi mogla. Veliš nešto o mojih pēsmicah. Odgovaram: Musa moja doisto toliko novac vrēdna nije, a da bi štogod i zaslužila, pomisli, da domovinu ljubiti dužnost jest, i tako mislim, da u izvršivanju svojih dužnosti zasluge nije nikakove.»

Ivan se vrati u domovinu, da nastavi svoje nauke. Mjeseca oktobra god. 1835. započne na pravoslavnoj akademiji u Zagrebu učiti pravo. Dakako da se je prislonio uz brata Antuna, koji je tada radio kod Gajevih Novina i Danice. Kao pravnik prve godine već drugi mjesec zaori pjesmu «I l i r» (Danica br. 47. 27. studenoga). Ovo je prva pjesma spjevana u domovini, a i pjeva preporodjenu domovinu. U svježem krepkom mladenačkom

umnom sastavu vidiš radost njegovu nad preporadjajućom se domovinom. Vidiš krasnu kompoziciju antitezom, kakova se mogla roditi od ovakova veleumna učenika na izvorima Horaca i Virgila. Pjesma je toli puna, a opet toli kratka, da ju nije moguće opisati, a sva miomirisno diše starim klasicizmom.

Pjesma glasi: Ilir.

O glej onoga ptića ljubeznoga,
Gdê milovničkom nježne ljubavi
Zapaljen iskrom ljubu svu slavi,
Gdê zvoni dol od pëva vilenoga;
Kom v srcu ljubav, radost v oku sêdi
I kog pretiće blagi raj i slêdi!
O kolka slasti rëka tud protiče
Kak trepte prsa, kad se radjaju
Ljubezni žari, kud dopiraju
Vilovni glasi, kuda oko miče!
Nije l' ti mil? o dajda kaži, tko je?
«Ilir ljubavjom krêpi srdce svoje.»

A glej onamo zmaja ognjenoga
Gdê raziteljnom v bitvi žestokoj
Razjaren vatrom tare svët, pokoj,
Gdje huće dol od zvuka silenoga;
Kom grom u ruci, munja v oku sêdi,
I kog pretiće grozna smrt i slêdi!
Joj kolka krvi rëka tud protiče
Kak bliska gvoždje, kak se valjaju
Telesa bojna, kud ga tëraju
Davorski gnjevi, kuda sablju miče!
Nije l' ti strašan? — dajda kaži, tko je?
«Ilir junački brani pravo svoje.»

«Ova je pjesma — veli dobro Pasarić (u programu gimnazije za grebačke god. 1889.) — u cjelini svojoj vještački sve u sitne tančine izvedena antiteza. Ne ima sumnje, ovo je važno za prosudjivanje najsvršenijeg umotvora pjesnikova, epske pjesni «Smrt Smail-age Čengića», u kojoj, kako je posve naravno, nalazimo sve ove bitne elemente i značajne crte prvih tvorevina pjesnikovih.»

Lijepo se s ovom pjesmom svršava godina 1835., znamenita za narod hrvatski i za našega umnoga pjesnika, koji kao djače osmoškolče već se s uspjehom bori za prvenstvo. Svi mu barem priznavaju veliku budućnost. Ove je godine još sav u klasicizmu; ne nasljeduje Dubrovčane niti se klanja narodnoj pjesmi. On se ponosi svojim hrvatskim jezikom, što se

može u njem pjevati lijepo po načinu grčkom i rimskom. «O da znaš brate dragi — piše Antunu 18. aprila g. 1835. — kako ti jest ugodno i lagko u maternjem jeziku versificirati, kdě ti nije potrebno synonymiae niti vražjega gradusa ad Parnassum! Što sude naši domorodci o našoj prosodii? Ja sam vrlo ustanovljen u tomu, da naš jezik jako prikladan jest k versifikaciji grčkoj i latinskoj i zato se vrlo smijem Magjarom, koji misle, da izmedju svih novih jezika samo njihov starinske razměre naslědovati može, ter njim višekrat prišapćem na uho, da to mi možemo još bolje od njih, pak da se zato ne hvalimo.»

Medjutim zujile su sladko glasne pjesme Dubrovčana u mladom kolu ilirskom i obćaravale ih slavom ilirskoga ili hrvatskoga klasicizma. Ona lakoća pjesmotvorna njihova osvajala je mlade književnike i činila im se toliko nedostižna, kao što su im se vidjali nedostižni Homer, Horac i Virgil. Cijenili su i narodnu pjesmu, ali prevladjuje misao, da se umjetna ilirska poezija imade nastaviti na Dubrovčane. Proti toj misli diže se već sada na primjer Stanko Vraz i obraća se na našega Ivana, da mu bude saveznik. «Ja ćenim vrlo Dalmatinske spisatelje — piše Vraz iz Gradca 15. grudna god. 1836. — oni jesu svikak verstni — najverstniji smiem kazati izmedju svih starih pisatelja Slavenskih do naših vremen, što se tiče hitrosti, umnosti i ukusa, ma jezik mi se čini odviše po Talijanščini prikrojen. U Dalmatincih nema one živahnosti pravoslavenske, koja vlada u serbskih i ostalih ilirskih narodnih pjesmah, jerbo narodne pjesme jesu živa kerv puka . . .» Čini mu se suviše o tom govoriti, jer misli, «da se sasvim s tim slaže.»

Da se je Ivan s njime slagao, o tom imademo svjedočanstvo. Pred nama su bilješke obilne iz narodnih pjesama. Bilježi si pojedine riječi i cijele rečenice. Za primjer ćemo navesti samo dva tri redka, da se vidi, kako je bilježio :

«Kad je suša, vazda prahovito —
Kad je kiša, vazda maglovito —
Ako meni sudjen danak dodje —
Na zapetu pušku dočekati i t. d.»

Opet imade da bilježi riječi, pak ih prevodi i tumači: Na pr. Ušetati — U odaju mlada ušetala: Hineinspazieren. Vidjenje — Došao sam tebi na vidjenje (visit?) i t. d.

Mažuranić je doista o novoj godini 1836. ostavio ono pjevanje po načinu starih. Pjesma «Danici» o novoj godini jošte je posljednja te vrsti. Slijedeća pjesma «Nenadović Rado» (Danica br. 17.) ima gotovo sve biljege narodne pjesme. Rade obljudio Draginju djevojku tamo iza strašne

gore Kunovice, prosi Rade, al je ne da majka, dokle dvanaest konja ne osedla sa zlatnim sedlom i srebrnom uzdom uzendjijom od Stambula grada i podkovam od suhoga zlata. Na svakom konju da ima junaka — pod sabljami od grada Misira, pod barjaci od svile zelene, pod dolamam sitniem biserom sievajućim kano sunce žarko. Sve je to Rade učinio. Svatovi jaše preko Kunovice i treću nedjelju, dok sinu žarka munja i udari u tananu jelu, stade razloj treska po gorama i dolinama. Rade sluti, da mu je moma ili na udaji ili na umoru. U to ide oblak sa zapada, pod njim krile dva vrana gavrana i krileći na bor posjedaju, ter se krive kao mrki vuci po planini gore Kunovice. Radi dodijaše, maši se puške, oni padnu, a padne im i prsten u travu i znamenje od tuge. Diže prsten, pak se pita, što je s njegovom djevojkom: il je mrtva ili se udaje. Gavrani mu javljaju, da je na umoru, a evo mu šalje znakove svoje ljubavi. Rade hrli do djevojkina u crno zavita dvora i pogibe nad Draginjom djevojkom.

Ova pjesma jeste jasni početak nove dobe pjesnikove, koju, kako rekosmo, navještaju i njegove bilješke iz narodnih pjesama. Puno imade pjesama narodnih ovoga istoga sadržaja. On opetuje cijeli niz stihova, imade dikciju i prispodobu narodne pjesme. Radnja je pjesnikova, da konciznije pjeva. Samo po tom može vještak razabrati, da je to umjetna, a ne narodna pjesma.

Tako evo odmah pri početku sasvim po narodnu pjeva:

«Rade prosi, al je ne da majka,
Dok dvanaest konja ne osedla »

Dalje bi imao biti kakav direktan govor. On to voli opisnim načinom opjevati:

«Dok dvanaest konja ne osedla
Zlatnim sedlom i srebrnom uzdom
Uzendjijom od Stambula grada
I podkovam od suhoga zlata,
Na svakome konju po junaka
Pod sabljami od grada Misira,
Pod barjaci od svile zelene
Pod dolamam sitniem biserom
Sievajućim kano sunce žarko,
Koji hte mu u pomoći biti,
Kad odvede Draginju djevojku.»

U pravoj narodnoj pjesmi ovo bi sve s pozdravom govorila majka kao govor a to bi bio i velik govor, jer bi narodna pjesma i odijelo i

junake i konje njihove više opisala. Naš Horacom prodahnuti pjesnik ne voli ovalike epske širine.

Sasvim je po narodnoj pjesmi krasna druga slika :

«Al eto ti čuda golemoga!
Sine žarka munja od iztoka
Ter udari u tananu jelu,
Kuda Rade s četom prohadjaše.
Stade jele treska strahovita,
Stane groma razloj po dolinah,
Po dolinah mrke Kunovice,
Ali Rade natrag ne uzmiče.»

Narodno slikanje pjesnik je znamenito ojačao, kao što i u ovoj trećoj slici :

«Al to ide oblak od zapada
Oblak ide, a danak odide;
Pod njim krile dva vrana gavrana
I krileći na bor posėdaju,
Ter se krive kao mrki vuci
Po planinah gore Kunovice.»

Ove tri slike našega pjesnika pokazuju, kako je već tada umio, da se na krilima narodne pjesme uzdigne u više sfere poezije. I ovo je lijep putokaz, koji nam prikazuje za buduću ocjenu njegova epa Čengić-age.

Ove godine (1836.) nastavlja pjesnik svoje umne «Misli» (Danica br. 25. i 39. 45., 46., 47.) ili pod svojim imenom ili bez imena. U svima vidja se umni i duboki mislilac, koji u ovim kratkim mislima pokazuje, da umije umno i jasno najteže misli zamisliti i napisati.

Evo prodjosmo dvije godine pjesnikovanja Ivanova, a jošte se ne sastasmo s nijednom pjesmom pjevanom po načinu klasika dubrovačkih. Već godinu i nešto preko toga boravi u domovini. Zar se je mogao oteti tako rekavši poplavi Dubrovčana po književnom polju ilirskom? Nije se oteo, a nije se ni otimao. Godine 1837. uvede novu godinu u Danici s pjesmom: «Danica Ilirom, danku i vladatelju», nasljedujući Gundulića tako sretno, kao da već nekoliko godina drugačije i ne pjeva. Pjesnik pjeva o mrkoj noći, u kojoj teško čeka zoru sva priroda :

«Al se prije svėtla ujavi
Varh istoka prihodnica
I na vedroj sjaje glavi
Liljan rajski i ružica.

A za njome tekar stupa
U rumelci zora čista
I bėo danak vodi skupa
Ruka u ruci ona ista.»

Rodi se i bijeli sretni dan, koji:

«Jezdi u skoku pospěšnome
I rumena stere krila
Ter u nēdru nosi svome
Žarke zrake sunca mila.

Jezdi jezdi svētlī dane
Kūd te zrāke moje zovu
Kroz ilirske tvoreć strane
Zemlji staroj dušu novu

Tebe divna žudi sloga
Ilirskih od naroda
Od Dunaja golemoga
Do jadranskih sinjih voda.

I odtole put zapada
Gorotanskih preko gora
I što ilirski jezik vlada
Varh žalova Crnog mora.

Srbīn, Bugar, Horvat bojni
I banatsko polje ravno
Bošnjak, Kranjac i dostojni
Grad Dubrovnik — mēsto slavno.

Slavonia, Gore Crne
I dalmatinski vitezovi
Plodna Istria: sve ti srne
Željno u susret, da te ulovi.»

Svi se oni vesele novomu danu sreće. Novi vladar — Ferdinanda austrijskoga slavna roda slavni sine — neka se ogleda na narod taj, komu rastu krila do neba:

«Nit se ikomu klanjat znade
Glava ohola osim Tebi,
Pače ugodni plod svoj dade
Tebi samom izpod nebi.»

Tako isto i u pjesmi «Napredovanje» (Danica br. 7.) uzda se pjesnik u snagu i pravednu stvar Ilirije:

«Pravdi blagoj kopja treba nije
Pomoć s gori, pa lava obori,
Al za svoje svaki krvcu lije,
Tare, bije, sēče, gazi, mori.»

Kad ta dobra stvar pored svih zapreka, koje nabraja, ipak napreduje, napokon se pita:

«Ka je dakle, ka je ono sila,
Kojom svētlost protērava mrake?
Kojom naša Iliria mila
Diže krila uz tanane zrake?»

Bog je ona, Bog potajna sila,
Kojom sunca žarke javlja trake!
Kojom naša Iliria mila
Diže krila uz tanane zrake!»

Ovako dovršismo djačke godine našega pjesnika. Tri godine njegova pjesnikovanja odaju nam tri stadija njegova razvitka. Prve je godine

sav u povodu za svojim Horacom i Virgilom. Druge godine boraveć u domovini klanja se narodnoj pjesmi. Treće godine neobičnom brzinom dohvati prve pjesnike dubrovačke. Ova tri elementa njegove poezije prihvatio je žarom mladosti i snagom ženijalna čovjeka. U ovo vrijeme borio se mnogi put i sa nevoljom, koja mu nije dala, da obilnim dugotrajnim, obsežnim čitanjem zahvati u svjetske književnosti i da duh svoj oplodjuje na nova i nova djela. On je učio kao filozof prve godine dakle u sedmom razredu francuski, do sada je naučio i slavenske jezike, učio je i engleski. Ali i pored učenja jezika trebalo je skrbiti inštrukcijama za svakdanji život. Stariji brat njegov Antun znao ga hvaliti u kasnijim danima života, da je bio jaki mnogo pretrpjeti i mnoga stradanja podnesti. Nije samo on tu nevolju podnosio, već i divna muza njegova, koja nije dospijevala, da se širi krilima po svem svijetu i da nove i nove cvjetove snosi pred ovu divnu glavu, da ih na Parnas ilirski presadi. Ovo je i sam pjesnik osjećao. Kad mu je dr. Gaj poslao njeku nagradu za njegove pjesme, čudi se tomu, jer da su pjesme njegove samo djelo domoljubja, a «domoljubje posebni narodnici — veli on — naplaćivati dužni nisu. I ovo jest uzrok da u svakoj drugoj prigodi izvan one, u koju me sudbina prvim časom bitja moga postavi, nezasluženu naplatu prijimati bi mi se nepravedno vidilo.» (Pismo bratu Antunu od 18. aprila god. 1835.)

Naš pjesnik nije imao one bezbrižne zlatne mladosti, koja dane i mjesece može utonuti u snatrenju i sladkom uživanju, kojoj brižni skrbnici sipaju u ruke knjiga razne vrsti, da joj se duh svestrano oplodi. Njega ne šalje nitko po svijetu, da razbije one magle, koje se savijaju i oko najdarovitije mlade duše, ako već za mlada ne pogleda dalje u svijet i ne razgleda prave ljepote njegove. A i kakove knjige njemu dodjoše u ruke? Njemu dodjoše eno stari klasici u ruku na školskoj klupi, iza njih narodna pjesma, pored nje Dubrovčani — i genij njegov stvaraše nove ljepote. Iza kratke magle u prvoj godini, dok je u povodu za Horacom, sinu mu sunce iz narodne pjesme i on bude već kao djak prvi pjesnik izmed tadanjih pjesnika ilirskih. Što poslije nije kušao poput drugih velikih pjesnika evropskih — kojima je on genijem svojim premac — da pjeva razne vrsti lirike, što nije kušao dramatisovati, što nije napisao niti jedne pripovijesti, to nam evo tumači njegova u teškoj brizi sprovedena mladost. Nije se duh njegov tako svestrano u mladosti oplodio, da se poslije i svestrano uzmogne razvijati; nije on niti mislio, niti mogao u tadanjim prilikama pomišljati, da bi mogao ostati samo književnik.

II.

Godine 1838. ne sjedi naš Ivan Mažuranić na školskoj klupi, zato opet niti je samostalan niti osobito nagradjen kao mladi «jurat» u advokatskoj kancelariji. Čini nam se ipak, da ne griješimo ako reknemo, da u svojoj pjesmi: «Věkovi Ilirije» u prvom broju «Danice» god. 1838. traži sebi po povijesti svoga naroda dostojan predmet za veći narodni epos. Najprije slavi poput Ovidove zlatne dobe prvi zlatni vijek starih Ilira, gdje mir i sloga svuda carevaše, nit se o mojem i tvojem štogod znaše, gdje slaviše boga u slici stvora: — u noći, zori i danici.

«Narav divna divna carkva bjaše,
U koj sunce mjesto svēće sjaše.»

Gdje se «častni starci pod milim lipam» sa narodom sastajahu i plemenitu mladež naučahu:

«Kako krotka stada pasti trēba
I upravljat čistu svēšt put neba.»

Iz sladkoga pastirskoga života prelazi narod da njive premeće i sladku brazdu zasiječe u zemlju, a da ga poslije zrelo klasje kao zlatno more uče vile žeti. Sav je život Iliru lijep i sladak, dok se ne počēše izvijati na njegovu lijepu zemlju strašni neprijatelji: Rimljani, Hunni, Franci, Tatari i Turci. Slave se branitelji ilirskoga naroda: Bat i Pinat, Ljudevit Posavski, Kraljević Marko, knez Lazar, Miloš Obilić i Zrinović ban. Spominje i drugoga Zrinovića, koji posrnu, a onda «noć plaštem zemlje naše ogrnu.»

Ali sada evo opet:

«Noćna sēna opet se uklanja . . .
Jur iztiču zraci od danice
I za njome pomoljava lice
Mēsec sjajni i tmine razganja,
Tmine vašom karvju opojene
I neslogom davnjom zadojene.
Sloga sebi sad oltare gradi
I na njima starim na poštenje
Blago, sreću slavu i življenje
Spravnim sarcem posvetjuju mladi;
Sad kroz žice lire naše sladki
Milo paršeć propuhuju hladki.»

U ovoj pjesmi evo zirnua je pjesnik i u Ovida, ali ga slijepo ne slijedi; još imade poredanja klasičkoga, ali imade i jasnih tragova i narodnoj pjesmi. Mi u ovoj pjesmi vidjamo gotovo cijeli ritmus potonjega

pjesnika Čengić-age. Rekosmo pako, da u ovoj pjesmi naš Ivan pokazuje, da traži sebi predmet za narodni epos. Znamo, da je mislio obraditi Kraljevića Marka. Imadosmo u ruci prepise pjesama, koje su mu imale služiti kao materijal. Morao je uvidjeti onakov duh, da od ovih pjesama, kako ih mi danas imademo, nije moguće stvoriti jednu cjelinu niti kakov narodni epos.

I opet brige za svakdanji život prekidaju ovu nit, da si traži i nadalje predmete svojoj sjajnoj muzi. Valja raditi za svakdanji kruh. Srce ga potezalo k školi i stupi za namjestnoga učitelja u gimnaziju zagrebačku, gdje je poučavao cijele školske godine g. 1839.—1840. U ovo doba rodi mu se kao sama od sebe misao, da obradi riječnik njemačko-hrvatski. Zajedno sa svojim vjernim i dobrim prijateljem dr. Užarevićem uzme raditi riječnik, u kojem, kako kažu, paziše i na fraze i na poslovice. «U obće nastojasmo — vele dalje — prevoditi ne samo gole reči, nego i duh jezika.» Pod naslovom: «*N ě m a č k o - i l i r s k i s l o v a r*» izadje tek godine 1842. Riječnik je ovaj u velike služio tadanjoj generaciji, a služio je dobro i književnicima i ispunio veliku prazninu u knjizi onoga doba. Kod škole nije bilo izgleda, da napreduje, a zavolio lijepu milu djevojku Aleksandru Dementrovu od bogate tadanje trgovačke kuće. Trebalo je skrbiti za život. I učini Mažuranić advokatski ispit s veoma dobrim uspjehom i dobije advokatsku diplomu (5. oktobra god. 1840.). Vidi se, da su mu omilile pravne nauke, kad je htio da napiše knjigu o mjenbenom pravu, a nadjosmo i dobar dio rukopisa, da ga je već obradio. «Ja se nikako nemožem sprijateljiti s onom mislju — piše mu Nikola Vranyczany iz Karlovca 5. oktobra god. 1840. — da Vi knjigu izdate o mjenbenom pravu, jerbo ja iz toga nikakve koristi ne vidim za Vas, i volio bi, da Vi to dragocjeno vrēme upotrebite za dobiti si iskustvo u fiškalskom poslu i zvanju, bez kojeg iskustva nemožete Vi nikako do višjeg stupnja ili do višje službe doprēti. To neka bude Vaša poglavita zadaća. Preporučite se dakle i zato Friganu; ili poprimite kakovo drugo bolje sredstvo (ako ga znate) za uvēžbati se u toj struci. Nemojte na taj savēet zaboraviti.»

Već u početku godine 1841. vidjamo ga u Karlovcu kao odvjetnika uz prijatelja Vranyczana i druge ondašnje rodoljube. U martu mjesecu učini u Pešti ispit iz mjenbenoga prava; 28. juna se oženi, a u mjesecu novembru postade kod grada Karlovca kuratorom sirotinjskim sa godišnjih tri stotine forinti i ostade u tom zvanju sve do burne godine 1848. Evo kroz tri godine nastojao je, da se stalno namjesti. U to vrijeme nije mogao biti dokolan, da si čini osnovu za kakvu veću pjesmu; tek prigodne pjesme pjeva, ali prekrasne.

Spomena su vrijedne pjesme njegovoj zaručnici Aleksandri Demetrovoj, jedine ljubavne pjesme njegove. Godine 1835. bio je već zapjevao pjesmu «Veneri», doista lijepu pjesmu. «Da ne pjevam samo ozbiljno, htio sam se malo i pošaliti.» Ali ozbiljni brat Antun ne primi pjesmu u «Danicu». I on se više «ne šali sa ljubavnim pjesmama». Čini se, da je prestrogi Katonac Antun odrezao jedno krasno krilo poletnoj muzi Ivanovoj sa svojom pedantičnom strogosti. Kolika šteta, neka svjedoče oni soneti god. 1838 pod naslovom «Mojoj» (Danica br. 5.) u kojima:

«Od rujne zore tia do zapadnoga
Sunčana zraka u zalud lete uzdasi.»

A i pjesma «Peru» (Danica g. 1841. br. 38.) tu našu žaobu potvrđuje. Neizrecive su ljepote dvije tri pjesme u rukopisu, koje će, ako Bog da, vrijedni Mažuranićev sin Vladimir dati na svjetlo. Ovdje priobćujemo sadržaj jedne, u kojoj nam milo zvuče neki potonji stihovi, koje nalazimo u Čengić-agi.

Zagreb 4. lipnja god. 1840. nosi datum pjesma, što je pjesnik spjeva svojoj zaručnici. Pjesnik je bio ljuti siromah, a njegova zaručnica kći bogata i ugledna trgovca Demetra, pa se ženitba odgadjala sve na dalje. Pjesnik pjeva: Pobrdje je okrunjeno drvljem tankim, brestom i vitim jablanom i vinovom lozicom. Sve se loze uz drvlje popele, samo ne će crna tamljanika, već ona zaziře u dolinu.

«Dolinu je magla pritisnula
Gusta magla kano sinje more,
A u magli izrasô javore
U sried drača i tvrda kameņa,
Te iz magle pomolio glavu
Kao bieli labud iz jezera,
Pa zagleda na prisoj brdašcu.»

Javor se moli bogu, da mu se dade dovinuti na prisoj tamljanici. Ali tamljanika prihvati njegovu molbu, pa se ona spušta u nizinu. Javor se čudi miloj lozi, da se ne penje u vis uz brestove i jablane, već ovamo dolje u maglu. Ali ona voli i u smrt uz javora. Reče javor:

«Dušo moja crna tamljaniko,
Kad te, dušo, ja pogledam mladu,
Od milosti sarce moje kopni,
Kao gruda sniega u njedarcu.»
«Sarce moje zeleni javore,
Kad na tebe ja pomislim mlada,
Od radosti sarce moje plamti
Kano svieća na večernjem hladu.»

Približe se zeleni javor i tamljanika. Ali se na brdu diže buna ponosnih jablana i brestova, što im nizki javor sa visine otimlje ponosnu tamljaniku. Ajde da ih rastave:

«Te se vihar po dolini vije
S tvrde stiene do staroga karša
I razdvoji lozu i javora,
Stoji kršnja grana u junaka,
Stoji škripa žila u lozice,
Stoji jeka vihra po dolini.»

Venu loza i javor, ali su pripravní umrijeti jedno za drugo. Ginu i umiru: «Ali im je lasno umrieti», kada im ne dadu živjeti zajedno. Gledao ih čoban od ovaca, od mila je suze prolijevao, ostavlja ovce na plandištu, sidje u dolinu:

«Pa napravlja gusle od javora
A gudalo od lozice vite,
Tere pjeva ljubav po gorici,
Ljubav pjeva, pripieva junake.»

Godine 1842. započela je «Matica ilirska» i zaključila izdati najprije Gundulićeva Osmana. Ivan Mažuranić imao bi dopuniti XIV. i XV. pjevanje i učiniti riječnik i tumač «Osmanu». To on i prihvati (10. julija god. 1842.). Njegov glas medju drugovima bio je već toliki, da je svatko očekivao krasnu nadopunu slavjenoga pjesnika Osmanide. Evo tomu dokaza. «Naši bi se književnici — javlja Milivoj Šrepel po pripovijedanju Mirka Bogovića u «Viencu» god. 1892. br. 2. — redovno sastajali, da vijećaju o književnim poslovima. Tako se god. 1843. (23. travnja) u oči Gjurgjeva dne sastanu kao obično u gostionici, ujedno kavani Čeha Černoga na staroj Harmici (sad Jelačićevu trgu) u Hatzovoj kući neki mladi ilirski književnici, poimence: Ivan Mažuranić, Demeter, Vraz, Užarević, Babukić, Niemčić i Bogović, a bio je medju njima i mladi grof Gjuro Erdedi. Prijatelji počnu odmah u slobodnom razgovoru raspravljati o raznim književnim radnjama naših i tuđjih pisaca, a Stanko Vraz svrne govor na sonet i stane dokazivati, da se i u hrvatskom jeziku mogu graditi dobri soneti, pa da vješta pjesnika u hrvatskom jeziku ne mogu ništa smetati metarske spone soneta; a ujedno dodade, da bi se vrijednim sonetima mogao mladoj ilirskoj književnosti podati vrijedan ures. Svi to potvrde, a netko u društvu zapita, bi li se tkogod od nazočnih usudio, tako rekavši svezanih ruku, uz zadane sonetne rime sastaviti sonet, i preporučí, da tkogod zadade rime. Predlog bi zanosno prihvaćen, Bogović odmah skoči, te na papiriću napiše ove rime: v o d a, m e n i, r o d a, s j e n i — p o d a, i z m i e n i, z g o d a,

stieni — glasi, stoji, časi — moji, da si, tvoji. Na to družina pozove Ivana Mažuranića kao prvoga našega pjesnika, neka s mjesta spjeva sonet i tako dokaže, da se u milozvučnom hrvatskom jeziku mogu lako graditi soneti. Mažuranić se nasmije, uzme papirić s rimama, preleti ih okom, i u tili čas nadopuni sonet ovako:

«Kud teče Drava, Sava, Kupa voda,
Liep narod živi, blag i srodan meni,
Liep i blag narod hrvatskoga roda,
A živi još u strašnih predsuda sjeni.

Što mu s početka Bog i narav poda,
Sad tudjin teži svojim da izmieni;
I da nanese huda i kleta zgoda,
Na golej bi nam bilo umrieti stieni.

No domородni još zanose glasi
I domovine bolji dio stoji,
A ufat valja, doč' će i bolji časi.

Dan Gjurgjev slave nad sve versi moji,
I s toga Gjuro vazda zdravo da si,
(A s tobom brate),¹ prijatelji tvoji!»

Kad Mažuranić doreče ovu pjesmu, nazočnici udare u živo klicanje, meki Babukić zaplače od radosti i sreće, a grof Gjuro Erdedi, koji će sutra slaviti godovni dan, razdragan s prijateljeve pjesme naruči šampanjca, da žarkom kapljicom prijatelji proslave «Gjurgjev dan» i njegova divnog slavitelja.»

Uz ovaj sonet mogli bismo nekoliko Mažuranićevih soneta priložiti. U Matičinoj: «Antologiji hrvatskoj» ove godine jeste kao najljepši cvijet pjesnikov sonet grofu Janku Draškoviću. Pred nama je sonet neštampan; mislimo, da je namijenjen grofici Janka Draškovića, ako nije prijevod. Ali ako i je prijevod, neka se vidi, kako je divno Ivan Mažuranić prevodio:

«S velikom pomnjom cviet iz raja
Posadi vjera pri Tamizu vodi,
Gdjeno mu vrieme tako krasno godi,
Da rastuć sgodno posta liep bez kraja.

Odatle ognjena ljubav, koja spaja
Sârca, da zemljom boljom još mu ugodi,
Presadi k župnu Tevru ga, gdje plodi
Vonj divan svuda, radost svud gdje staja.

¹ Ovo nije od ruke Mažuranićeve; na ovom je mjestu bio papir poderan.

Al miris mio čiem i k nebu stiže,
Tiem oni, koji stoluju vârh vedra,
Zaželiše ga, da im bude bliži.

Pak mignu višnji i andjeo razstar jedra
S tri pupoljka cvietak ubra i diže
Na milovanje svetiem Bogu u njedra.»

Takav pjesnik biti će jak dopuniti i Ivana Gundulića. Vrijedno je spomenuti, što Mažuranić misli o načinu izdavanja Gundulića. «Prije neg date dielo na štampu — piše on bratu Antunu 10. jula god. 1842. — valja pri-
spodobit ga sa svim rukopisi njegovi, koji se tamo nadju, da se ne uvuče
gdiegod šta Markovićeva pod imenom Gundulića. Ne znam što bi rekó na
to vaše pravilo, da se glasnici Gundulićeve pridârže i piše krepos m. kriepost,
vremena m. vriemena, pristanak, pristati m. prestanak, prestati, čim,
svim m. čiem, sviem, pak zato opet mojciem, tvojiem i t. d. Jadj neka bude
ie, tiem više što se tako i izgovara, ako ne u Dubrovniku, tako doista
drugdie. Nam valja udariti jednom putem obćenitciem i tvârdciem, a to moram
i tù tiem bolje, što bi se ja okladio, da ono nije Gundulićeve ortografija
neg Markovićeve. Kako je Gundulić pisô, valjalo bi tražit po stari-
nskikh rukopisih, ako ih ima od njegove ruke.»

Preuzimajući Mažuranić dopuniti Gundulićeve «Osmana», preuzeo je
i tumač, koji je bio veoma nuždan. On stavlja pogodbu: «da mi bude
slobodno, kada budu — note Gundulićeve — svršene polag tegote i truda
računat svaki arak po 15—20 for., jer u naprieda ne morem kazati ni znati,
hoće li posó bit mučan veomi neće li. Drugo: da mi je prosto, pometat
svokoliko što se o Gunduliću može rieti u jedan azbučni red, i rieči i
imena samostavna vlastita ljudi i miesta koja mu drago na način od kratke
enciklopedie, neka ne bude štilac usiljen stvar, koja mu treba po nieko-
liko pretinaca tražiti. Treće: da mi je dopušteno u predgovoru o tom
kao svojem govoriti, ako mi se bude htieti.» Suvremenici pripovijedaju,
da je najprije ovaj posao obavio, da ne dodje ni jedna riječ u XIV. i XV.
pjevanju, koje ne bi bilo u ostalih osamnaest pjevanja Osmanide.

A kako Mažuranić dopunjuje? Gundulić pjeva u XIII. pjevanju, da
je Lucifer digao vas pakao, neka siju omraze, svadjaju, smetaju, na kr-
šćane neka Turke bune. Sokolica neka robi Poljsku. Vladislav kraljević
neka od ženske padne ruke, preobražena laž neka se vrti, da Korevski
vojvoda poljski, koga Turci zaslužnije, pogine u tamnici, samo da ne dodje
do mira izmed kršćana i Turaka. Ove zadatke postavlja Lucifer svojoj
braći. Pjesnik je zabrinut, kako će njegova vila riješiti ovu paklenu radnju,

zato opet zazivlje kao u početku svoga velikoga epa «diklu znanu od Parnassa i Elikona svete gore, ka potanko meni kaza strašne od pakla dogovore». Neka mu kaže, što učini puk pakleni:

«Na tisuće na oblake
Crna jata izletiše,
Ter jasnomu suncu zrake
Usried podne potamniše.»

«Nabunjivat jedni staše hodže i crkav redovnike, družu bojne janjičare i s' spahijam spaholjane, treći gospodje i carice, ke su davnje njih bojnice i oružja njih najjača.»

Ove nedopjevane zadatke trebao je da opjeva Mažuranić. Prema strašnomu i groznomu paklu opjevanom u XIII. pjevanju postavlja prije svega pjesnik najprije divnu antitezu u sjajnim i nedohitnim nebesima. Već prvi stih to naviješta:

«Nebesa su knjige od vieka,
Gdje svojim prstom Višnji piše,
Neka vidi, tko ga nieka,
Čijim duhom stvor saj diše.»

Crv ljudski nije zadovoljan s onim, što mu pokazuje svijetli dan, već bi htio i u mraku iz zvijezda razabrati sudbu i sreću svoju. Tako i mladi car Osman ište od Čelebi Muhameda, neka mu gata iz zvijezda, da vidi, da li na nebesima misle kao on, da li bi imao poći na grob prorokov. Muhamed uzme gledati na nebo, kako su ga naučile kaldejske knjige. Vidi zemlju u središtu nebeskih sunaca, vidi usred svjetlosti boga Merkura, krnji mjesec pružajući rogove i utapajući se u tmuni, vidi Marta i Veneru, vidi oko božje, koje svojim svjetlom vas svijet veseli, vidi silnoga Jova i čačka Saturna. Ali vidje Muhamed i kolo od zvijeri: ljutoga bika, nestavnoga raka na nozi, štipavca, raspaljenoga jarca i tisuću drugih zvijeri, vidi pâse po nebesima mrzle, srednje i vruće. Starac gorkim srcem razabire, da se na cara sprema bura janjičara, zdvaja i kliče caru, dok umiriš ovu guju ljutu: «kâ ćeš na nju sbacat brda?» Strah ga je kazati, da i ista «carska glava na ramenu slabo stoji».

Car Osman prodje smeten na počinak. Medjutim sjajni je mjesec obasjao Carigrad, a sjao bi i ljepše, da se povrh vrhova mečeta njegova svjetlost ne bori sa tminom cijele paklene sile. Ona je tamnim krilima potamnila sve vrhove i prekrilila se nad Carigradom. Prekrilila je dvor Osmanov i spušta se k caru u obliku hodže. Car sanja, kako sjedi na zlatnom prijestolju i čita koran, a eto pristupa prorok, trgne mu knjigu

iz ruku i u obraz ga dlanom lupi. Car se probudi i pomoli se Bogu i proroku. Spazi hodžu i moli u njega utjehe. Hodža mu kaže, da ga svetac bije, jer traži mir sa nevjernim kaurinom. Prorok hoće čistu vjeru, hoće da podješ na istok i podigneš vas istok na kršćane. Osmana predobije.

Nije s time zadovoljna paklena sila. Pretvara se u grdnu neman. Glava joj je od hiene, srce od zmiije ljute, nokti su joj od mačke, uši od pseta, noge od risa, vučjim zubima škripi i kosa, proz nos modar plamen joj liže, sjedi u licu joj gušter mjesto nosa, u desnoj ruci joj je zublja i otrov a nož u lijevoj, kao da kaže: «Sve potuci, a pak ne ostan' ni ti živa». Brza neman nosi krila od sove «a zove se: ljubomornost». Ova neman hvata u svoje pandže Ljubicu, kćercu Rizvanpašinu. Ljubica sa sladkom boli ljubavi u srcu sadje u noćno doba u miomirisni perivoj. Na lakom vjetriću prozuj i njezin ljubavni uzdisaj. Bila je u djetinjstvu robkinja vojvode Korevskoga, koji sada čami u tamnici pod paskom oca njezina. Od onda cvate ljubav njezina prema slavnom junaku. U čas njezina najsladjega snatrenja doleti slijepa srda u obliku haduma Bećira, da joj odkrije, da je onaj mladi Ugričić upravo Krunoslava, draga Korevskoga. Mlada djevojačka duša stvori brzo odluku, da će uništiti Korevskoga i njegovu dragu.

Korevski čami u najgroznijoj tamnici. Prikovan uz gvozdenu stup leži u blatu i kalu, okružen od gada svakoga. Krunoslava je kupila Rizvanbega, da ju pusti preobučenu kao Ugričića k dragomu u tamnicu. Sto upita i sto slutnja proletješe u jednom dahu dvoje milih. Još se ne odahnuše s pitanjima izmed sebe, kad u tamnicu provali strašna rulja turska razjarena, da ubije Korevskoga i Krunoslavu. Brane se junački, ali padnu. Ovako pjesnik u XIV. pjevanju daje paklenoj sili, da zauzlava do skrajnosti čvor, koji se je Gundulić u XIII. pjevanju spremao opjevati.

Iza strašne paklene noći slijedi u XV. pjevanju tužan dan. Sultan javlja u velikom vijeću, da je preko Alipaše urekao mir s Poljskom, izbavit će se mnogi sužnji turski, ali Poljaci da traže živa Korevskoga. Rizvanpaša uciviljen pripovijeda, kako mu je kći omamljena za Korevskim pogubila Korevskoga, a i sama poginula. U divanu sultanovom zametne se odmah govor, da Rizvanpašu pošalju u Poljsku za Korevskoga. Rizvan se prošulja kući, a divanu dodje glas, da je umro. Car od veselja kliče, da tako umiru i zapreke njegovu putu na istok, jer umre krivac.

Kako će proći velike osnove Osmanove, to nam daje naslućivati pjesnik pjevajući na svršetku dolazak Kizlarage sa djevojkama nabranim po carstvu. Pjesnik je imao da riješi i sudbu Sunčanice. Ona već u Drinopolju nariče za slijepim svojim ocem Ljubdragom, komu je turska neman

progutala dvanaest sinova, a sada kao slijepac u starosti gubi i nju jedinu svoju palicu u starosti. Izbavlja ju njezin rodjeni brat, koji je hadum turski, ali joj se od stida ne kaže. Car slavi novu svatbu, okružuje se novim ženama i u kalu i u blatu hoće da digne novu zastavu, da digne istočni svijet na zapadni. Pjesnik daje jasno naslućivati, da samo sebi može i mora grob iskopati. I kao što Gundulić naviješta u XIII. pjevanju radnju slijedećega, tako i naš pjesnik opetovano napominje prijeteći ustanak janjičara, ali ga ne opjeva, jer ga pjeva Gundulić u slijedećem XVI. pjevanju.

Mi mislimo, da je pjesnik ispunio onaj jaz izmed XIII. i XIV. pjevanja. Ima jedan kritik (Pavić), koji misli, da će «svak uvidjeti, da ni ovim sadržajem još nije ispunjen jaz izmed XIII. i XIV. pjevanja. Zapovied kralja paklenskoga jest, neka vrazi ponajprije učine, da Sokolica i nadalje robi leške puke. Kako su to vragovi gledali izvesti ili zašto su propustili to poduzeti, o tom pjesnik šuti. Druga zapovied kralja paklenskoga jest, neka Vladislav pogine od ženske ruke. I to je pjesnik ostavio nedirnuto.» A mi pitamo: što bi bilo od XIV. i XV. pjevanja, da paklene sile jednakom snagom rade i u kršćanskom svijetu, kao što rade u turskom? Zar je pjesnik smio dopustiti, da Lucifer smuti ne samo turski, već i kršćanski svijet, da bude car pakleni gospodar na zemlji? Zar je smio to dopustiti pjesnik, koji je uveo svoje pjevanje sa Višnjim, koji prstom svojim po nebesima piše, komu je država nebo i zemlja? Car pakleni želi, da prevlada u svem svijetu, ali već Gundulić ne daje radnje njegovim vragovima u kršćanskom svijetu. Ne da Bog, da vrag na zemlji učini kaos.

Drugi kritik (Veber) priznaje, da se naš pjesnik u nedohitnim visinama misli sretno natječe s Gundulićem, ali «u tvorenju stihova nije posve dohvatio Gundulića, valjda zato, što je ovaj sadio svoje sjeme, a onaj presadjivao tuđe bilje.» Naš pjesnik odrastao uz Horaca i Virgila prihvatio je svom dušom odmjereni slog i konciznost onih starih svojih uzornika. Nije mu prijala retorska širina Gundulićeva. Slog je njegov više pjesnički nadahnut, osobito u XIV. pjevanju, nego li u samoga pjesnika Osmanide.

Prigovorit ćemo napokon i mi nješto. Pjesnik prodje jednom preko brazde, kojom je imao ići kao dopunitelj Gundulićeva Osmana, a to jedini put onda, kada Sunčanicu njezin brat hadum na carskom turskom dvoru oslobadja, a njegovi su stari njekoč bili srpske zemlje gospodari. Pjesnik protuži:

«O slovinska zemljo liepa,
Što sagrieši nebu gori,
Da te taki udes ciepa
I jadom te vječniem mori.

Potišteni tvi sinovi
Gospodičnoj njegda u vlasti,
Izrodi su il' robovi,
Željni s ovcam travu pasti.»

Toj nesreći nalazi pjesnik izvor u vjerskoj mržnji, koju proklinje:

«Ah da 'e proklet, tko cieć vire
Na svojega reži brata:
Jer nesreća tvoja izvire
Samo iz toga kalna blata.»

Pjesnik odmah i kori onu braću, koja su sretnija, pa svoju pogaženu braću ne pomažu i ne brane:

«Ti od njegda braću tvoju
Tudju u jarmu hladno gleda,
Nit' ih brani, kako svoju
Triebi 'e branit braću od bieda.»

Rado opraštamo pjesniku ovaj pjesnički izlet preko brazde. Pjesnik je upravo htio, da nam svoje srce otkrije, on nam kaza upravo ovim posljednjim stihom, zašto je prošao preko brazde. Na srcu mu nicala pjesma, koja je poslije procvala u njegovom divnom «Čengić-agi».

Tako nas evo napokon kod glavnoga pjesnikovoga djela. Kako je postao «Čengić-aga»? Hrvatski patriote motrili su bolnim srcem sve one nevolje, koje je u susjednoj Bosni trpjela jedna raja od okrutnih Turaka. Pojedinci pisali su u strane novine evropske, ne bi li se smilovala Evropa. Tako koncem god. 1842. izadje proglas u «Augs. Allg. Zeitung», koji počimlje: «Evropljani! Vi se brinete, da životinje ne trpe okrutnosti od ljudi, a za jadne kršćane, ljude, braću vašu ne brinete se» Iste godine izadje u istim novinama Utješenovičeva pjesma «Jeka od Balkana» i na hrvatskom i na njemačkom jeziku, da se smiluje svijet kršćanski jadnoj raji bosanskoj i hercegovačkoj. Dapače i oblasti hrvatske digoše se, da predstavkama na kralja zavape za pomoć. Pred nama je predstavka županije varaždinske, koja poimence nabraja sve glavnije turske silnike i izbaja njihova krvoločna djela (g. 1842. i 1843.). Ovako nije čudo, da je i Ivan Mažuranić preveo na njemački jezik jedan putopis od g. 1843—1844. Medju njegovim pismima nadjosmo i njemački prevod i hrvatski original. Njemački prevod ima naslov: «An die Monarchen Europa's». U ovom putopisu pripovijeda putnik priprostim slogom izmed drugih stvari i ovo: «Jednoč putujući priko jednoga polja dosta velikoga — koje se zove polje žepačko — opazim iz daleka nekoliko Turaka, gdje jašu poljem.

Kako sam bio bliže, na veliko moje udivljenje vidim, gdi Turci vode sa sobom sedam svezanih kršćana, kojim su ruke bile svezane na plećima s konopcima i privezani konjma turskim za repove. Kad sam vidio nesretne kršćane konjma za repove privezane, odma sam znao, da su haračlije, t. j. oni koji harač (t. j. štibru) za cara kupe. Na to haračlija svomu slugi rekne: «Hej Jašare.» On vikne: «Lepe, gospodaru.» Veli haračlija: «De malo na konjma poletite poljem, da vidim, kako krstoseri igrati znaju.» Udilj kako su sluge zapoved od haračlije dobili, odma su na konjma poljem poletili, a žalostni kršćani, koji su konjma za repove bili povezani, kada su Turci na konjma poljem poletili, i oni su za konjma morali trčati. Što mi se je jako čudno vidjelo, budući da su dosta daleko letili, da im konji nisu nikako mogli uteći, dok se žalostni nisu umorili. Kad su već bili sasvim iznemogli, počeli su padati kad koji, kad koji. Konji su ih vukli za sobom kano čovek branu, kad žito posije. Oni su nesretni počeli cviliti i plakati. Haračlija na misto da bi se smilovo nesretnikom, njihov ga je plač najviše veselio i godio mu tako, da se je bio od velikoga smeha prinemogo.»

«Ovako dok su cvilili, haračlija je svoga hangira ustavio i odjaho, pak je potegô trostruku kandžiju (korbač) i počeo ih je na polak mrtve biti, vičući: «da se dignu gore». Neki se nisu mogli dignuti, a nekoji, koji su bili krepostniji, dignuli su se, pak su pred njega klekli i počeli mu ljubiti skut i ruke i na sledeći način zavapili su: «aman, aman, gospodaru, nemoj nas na muke mećati, nego nam naše posicaj glave i tako na jedanput skončaj.» On im odgovorio: «Krstu! Dotle vas budem na mukah držô, dok vas ne budem umorio, ako mi harač ne platite.» Na to je odgovorio jedan starac: «Vidiš, gospodaru, da nigdi ništa ne imamo, nego nas počekaj jednu evtu dana, dok ga gdigod izprosimo, ali ga zaslužimo.» Na ove starčeve riči dao mu je tri korbača po glavi veleći: «Nećeš, krstu, iz mojih se rukû izmaknuti i dosti ćeš mukâ pretrpeti, dok mi harač neplatiš.»

Zatim pripovijeda putnik, kako se je sukobio s haračlijom i morao mu pokazati svoju «jol teskeru» iliti putni list, kako je obučen po turski na sreću nješto turski znao. Haračlija ipak opazio, kako on slabo turski razumije, pak ga pita, a kako to? — a on odgovara, da je iz Posavine na kaurskoj granici, gdje se preveć s kaurima miješaju. To haračlija uvidi da je tako i pozove ga, neka podje s njima. «Ta boga ti, Džiniću — tako je glasilo njegovo ime na putnom listu — ajde amo sa mnom u prvo selo, pak ćemo kod jednoga Vlaha ručati i vidit ćeš, kako ja krstosere u jolu držim, da možeš tim tamo tvojim kaurima kazati.»

«Ja za videti, što će poganik delati od nesretnih ljudi, pošto sam š njime. Kad smo došli u prvo selo, kod kneza selskoga odsili smo. Kršćani su pritrkali i konje pod nama prifatili. Haračlija vikne na kneza: «Krstu! konji neka se dobro izvodaju, pak svakom konju moraš dati vaganicu zobi.» Knez je rekô: «Hoću, gospodaru.» I tako se je i moj konj uz njihove zobi nazobio. Na to su sluge s konjâ pokrovce i serdžase skinuli i u bašči pod breskom u ladu po zemlji prostrli. Mi smo sili na zemlju prikrtivši noge. U to su donesli siniju.» Zatim opisuje, kako su ručali trgajući prstima pečena janjca, a pred svakoga došla ploska od oke pune rakije.

«Medjutim dok smo se mi natezali s janjcem, haračlija dao je zapoved slugama, da onu sedmoricu kršćana, koje su konji dovukli, da za noge obese o šljivama oko njihova stola veleći: neka nas dvore, dok ručamo. Sluge odma na zapoved svoga gospodara skočili su na noge, zgrabili kukavne kršćane, pak o šljivama obesili. Glave su im bile od zemlje za jedan klaftar udaljene.»

«Mili Bože, tuge i žalosti od onih nesretnih kršćana, da je srce od kamena bilo, pri onakovom prizoru bi se razplakalo i razpuklo gledajući plač i vapaj dice i žena onih nesretnih kršćana. Oni strmoglavo obeseni plakali su i za milost vapili, ali pasje serce muhamedanca odgovorilo im je: «Krstu, nikada od tuda živi sniči nećete, ako mi harač ne platite.» Nemoguć više ostali kršćani muku braće svoje gledati i vapaj njihovih žena i dice, kako je koji primožen bio, toliko je za odkupljenje braće svoje prinio. U jedan mah bila je potrebovana suma skupljena i haračliji u ruke predana. Ništa nemanje nije nit s otim okrutni barbarin bio zadovoljan, već je zapovidio svojim slugama vičući: Mujo, Jašare, Hasane, ustanite boga vam, pak Vlasim zapovidite, nek svaki donese naručje slame, pak zapalite pod Vlasim, da se malo ozidamo, jerbo se ovi naš jerlia — to je naš putnik — nješto žalostno drži, ne bi li se malo namsmijo. Sluge su odma doneli slamu, pod žalostne kršćane metnuli, pak zatim upalili. Sada da je komu pogledati bilo neizrečenu i perom neopisanu tugu i žalost nesretnih kršćana i njihove porodice. Turci pako od velikoga smiha hoteli su da popucaju. I ja sam se morô smijati, ali silom, jer inače nisam smio učiniti. Dok su kršćani svojim vapajem sve pravoverne kršćane tugom i čemerom napunili, haračlija k meni se okrene i rekne: «Je li da boga ti, Džiniću, zidanje od krstosera.» Ja sam na polak hladnokrvno odgovorio: «Dobro je.» Inače nisam smio odgovoriti.»

«I tako dokle god se je kojega glas čuo, dotle su pod njih slamu mećali i palili. Kad su pako bili od dima sasvim skoro zadušili se, onda

je okrutnik zapovidio, da se nesretnici skinu. Kada su ih skinuli, svi su bili kano mrtvi, niti jedan izmedju njih nije imao u sebi znaka od života. Za celu uru polevali su ih vodom. Onda jedva su počeli s telom gibati, onda su ih njihovi srodnici uzeli i njihovim kućam odneli.» Pitao je haračlija našega putnika, da li tako rade u Posavini, a on mu odvrati, da ne. «Ako bog da — reče haračlija — ja ću do godine kod vas kupiti harač, pak ću uz Savu po deset Vlaha o jednoj lipi obesiti, neka gledaju kauri, kako njihovi krstoseri vise.»

Ovoliko iz rukopisa, koji je sav preveden od našega pjesnika i obraća se na sve vladaoce Evrope. Da li je gdje god tiskan, nismo mogli pronaći. Ali svatko vidi ovdje gradivo za strašni «Harač» Mažuranićeva Čengić-age. Rekosmo već, da su oblasti hrvatske iskale od kralja, neka se konzulati osnuju po Bosni i Hercegovini, «da zašтите našu braću», kako veli predavka županije zagrebačke. Rekosmo, da se poimence navode najglavniji begovi bosanski i njihova strašna djela. Ne spominje se Čengić-aga, jer je on ipak daleko od Hrvatske. Kolika je ipak radost bila, kada je dospio u Hrvatsku glas o boju, u kojem je taj silnik poginuo! Pjesnik sam pripovijedao je ovako: «Godine 1843. ili 1844. dospio u Karlovac jedan Crnogorac, koji je bio na putu iz Biograda. Tražio siromah za službe. Sustavio se i u Karlovcu. On je kazivao, da je bio u boju na Grahovu i pripovijedao veoma plastično sve zgone i smrt Čengić-age. Pripovijedao je i o Bauku, kako je pjevao pod šatorom.» Čudio se naš pjesnik, kako je o Bauku kazivao: «On pljevi i pljevi», t. j. pjeva i pjeva.

Crna gora jest ponos Ilira. Kroz njihove «Danice» zuji ona sladka nada, da je ona prva bratska utjeha jadnoj raji. Sam brat pjesnikov Mate piše Antunu godine 1839. (22. jula iz Novoga): «Ja sam sad svakojako nakanil pojt u Crnu-Goru, da kod Vladike oružje primim. Ja sam našim doma još sega prolitja povidal, da ste mi rekli u Riki, kad Vam budem što od potrebe, da ćete pisat po me i da neka gori dojdem. Ako ću ja sad pojt od kuće, moram pojt pod imenom Zagreba. Prosim Vas, da pišete po me, Vi ćete me svetovat i odpravit.» Evo i braća Mažuranići tješe se Crnomgorom, što je veoma zanimivo, a za pjesnika našega upravo znamenito. Davno prije našega slabo uspjevajućega bratimljenja u književnosti, cvalo je bratimstvo izmed našega naroda na Jadranskom moru. Od Istre do crnogorskih planina narod već odayna osjećao, sastajući se na velikom moru, da je jedno, da mu rodjena braća živu sve tamo do Albanije. To je osjećao i bez upute Ivanove i Antunove i mladi kovački majstor Matija Mažuranić. Godine 1841. pohodio je dapače i Antun Mažuranić Crnogoru zajedno sa dr. Ljudevitom Gajem.

Već godine 1835. u «Danici» (br. 28. i 29.) ima krasna slika boja crnogorskoga po Bulgarinovim pjesmotvorima. U toj slici oslikuje se straža, pred koju na jednom dolazi stranac. Taj dolazi i pred crnogorsku četvu. Odmah se četrdeset momaka postavilo u red, da ga puškom dočekaju, al eto dolazi stranac kao prijatelj. «Na jedan put oglasi se zvon u hramu iliti crkvi — i oči svih obratile se gradskim vratam. Duhovništvo, popovi i kaludjeri išli s križi i zastavami po dva u redu, pred kojimi se je proteglo dja-konstvo pjevce glasajućih hvalu Vsevišnjemu. Za duhovništvom išla je mnogobrojna družina ili vitezovi. Za njima išal je tihimi koraki blagolični muž visokoga izrasta. Bil je oděven s crnobaršunskimi haljinami, opasan krasnim pojasom, na kojem je visila sablja na zlatnih koricah s dragim kamenjem; preko pleća imal je crvenu svitu, na kojoj s lěve strane vi-sila je zvězda časti. Glava mu bijaše pokrita okruglim crnim škerljakom. To je bil vodja crnogorskoga naroda glasoviti vladika Petar Petrović.» Oltar brzo učine u lugu, gdje jedan protojerej obavlja molitvu. Iza toga govori vladika govor, u kojem prikazuje tešku situaciju Crnegore. Dalje se slika boj. Naš je pjesnik ovim istim redom pjevao svoju «četu» malu, ali hrabru, i sirotna njezina ali divna pastira. Koliko je njegov pastir poetično ukrašen i ljepši od ovoga kićenoga vladike! I njegov pastir govor govori, ali glasom neba, koje blagosivlje krv mučenika crnogorskih.

Ovdje samo još pridodajemo, da je pjesnik imao svoju zbirku narodnih pjesama, najviše sabranih od njegova brata Mate. Ima jedne pjesme ulomak, koji ovako počimlje:

Četa se je podizala mala i t. d.
 Četa podje zelenom planinom,
 Dokle četa viš' Udbinja dodje
 Viš' Udbinja i Jablan planine,
 Tu je četa trudna počinula,
 Vođe pila hljeba založila,
 Više sebe stražu postavila i t. d.

Godine 1845. znali su već prijatelji pjesnikovi, da radi o epu iz no-vije povijesti crnogorske, pak se to tako ima tumačiti, što se u članku o Crnogorcima g. 1845. («Danica» br. 9. str. 43.) veli: «Dogodovština crno-gorska jest jedna dugačka junačka pjesma, koja se prije tri sto godina počimlje, i koja svaki novi boj produžuje i povekšava . . . Možda će jednom koji veliki pjesnik ovim pjesmam život udahnuti i tako od njih Iliadu ili Eneidu satvoriti». Pjesnik se je naš teško odvaživao, dugo skanjivao, urednik «Iskre», svak mu Dimitrija De m e t e r, na-valjivao, da mu pošalje svoju pjesmu. On se napokon odvaži i stvori Čengić-agu.

Mažuranić nije spjevao ni Iliadu ni Eneidu, kako se njegov prijatelj nadao, ali je spjevao takav epos, kakova po kratkoći i znamenovanju ne ima nijedna evropska literatura. Stvorio je jednu divnu cjelinu od svoga dosadanjega pjevanja po uzoru klasika, narodne pjesme i Dubrovčana. Genij pjesnikov osjećao je dobro, da pjevajući čine, koji su se dogodili u njegovo doba, mora svoj epos dramtizovati i prikazati mu razvitak poput drame u pet čina. Dok se u prvom «Agovanju» predstavlja sav bijes turskoga samosilja, ono se u drugom «Noćniku» lomi, jer je vražja sila u sebi nesložna. U trećem činu «Četa» prikazuje sile nebeske, kojoj su orudje divni sokolovi Crnegore puni višnjega Boga. U četvrtom činu razvija se dalje samosilje u «Haraču», ali ga bije božja ruka u hrabrim mišicama Crnegore i razara i uništuje onu groznu vražju silu. U petom činu napokon u «Kobi» je u prahu sav sjaj samosilja. Još bi ti srce rado, da na razvalinama one vražje sile pravda božja dignu, uskrisi i stvori novi red. Tu je pjesnik stao, jer bi imao da pjeva tek o budućnosti, koja je u božjoj ruci.

Pjesan o smrti Smail-age danas je već u ustima svega naroda hrvatskoga tako, da je suvišno više o sadržaju njezinu govoriti. Samo ćemo ovo reći. Pjesnik je podigao spomenik one ljubavi bratinske, koja je u ilirsko doba spajala nebo sa zemljom, kakova je sjala žalibože samo u ilirsko doba. Ovdje je vrijedno citirati samoga pjesnika, kako u divnom proslavu g. 1838. («Danica» 1838. br. 16.) pri koncertu za postradalu od poplave «ugarsku braću» reče o ljubavi:

«I svēt da pade, još će varh podartih
Komada od njega kano svēti od sunca
Zrāk u mogućstvu svomu ljubav sjati.»

I sjati će ilirska bratinska ljubav uvijek. Niti jednom riječi nije se pjesnik žalno taknuo ni Muhamedove vjere, jer je genij njegov osjećao, da se i njegova rođena braća toj vjeri klanjaju. On prikazuje samo tiranstvo i to hoće da se razara. On je u govor najsirotnijega svećenika crkve istočne ulio ono, što samo slava nebeska i srce cieloga naroda mogu uliti u dušu onomu, koga je Bog odredio, da bude vodjom naroda. Vjerujemo, da oni slijepci, kojim fanatizam vjerski ne da progledati, mogu ne vjerovati, da bi ovakov epos mogao stvoriti sin naroda hrvatskoga. Nije među nevjernicima u pjesmi opjevani junak Novica Cerović. Godine 1877. posla on preko sina svoga pjesniku na dar zlatan sat Čengiće-age. «Od mnogo godina — piše vojvoda Gjorgijje — želio sam, da Vas pohodim i da vidim i pozdravim proslavljenog pjesnika, koji je u pjesmi «Smrt Smail-age Čengića» onako lijepo spomenuo i opjevao i moga oca Novicu . . .» Vojvoda

Gjorgijije šalje mu na spomen zlatan sat i pozdravlja pjesnika «kako od svoje strane tako i od strane staroga oca Novice».¹

Pred nama je i sačuvani izvorni rukopis pjesnikov «Smrti Smail-age Čengića», koji nam pokazuje stvaranje same pjesme. Malo imade ispravaka, a svaki odaje pjesnikov neodoljivi polet za što ljepšom i jasnijom misli. U prilogu donosimo i vjeran snimak iz tog olovkom pisana izvorna pjesnikovog rukopisa «Čengić-age», i to iz završetka trećega pjevanja «Čete», gdje imade i nešto više ispravaka, nego u ostalim djelovima ovoga spjeva. U ovom snimku se jasno opažaju sve promjene i ispravci prvobitnog koncepta, koji je pjesnik osobito kod ove umjetne i uzvišene prispodobe u završetku pjevanja pomno dotjerao i dva puta precrtao.² I ovakov pjesnik — svijetlo sunce medju zvijezdama na nebu

¹ Evo cijeloga pisma vojvode Gjorgijija:

„Свијетли и преузвишени Ваве!

Од много година желио сам да Вас похoдим, и да видим и поздравим прослављеног пјесника, који је у пјесми „Смрт Сmail-аге Ченгића“ онако лијепо споменуо и оцјевао и мога оца Новицу. Како због наших непрестаних ратних послова нијесам могао ту моју жељу испунити: то узимам слободу сада Вам писати и уз ово писмо приложити Вашој Преузвишености златан сахат истога Сmail-аге Ченгића, што се при њему нашао, кад је погинуо. Тада је и заклопац на том сахату мало удубљен (sic!) и оштећен.

Ја молим Вашу Преузвишеност, да изволи примити овај мали спомен, који нема друге вриједности, осим те, што је кудао у њедрима онога јунака, кога сте Ви онако дивно оцјевали и обезмртили.

Са особитим поштовањем поздрављајући Вашу Преузвишеност како од моје стране тако и од стране мога старог оца Новике, јесам Ваше Преузвишености одани војвода црногорски

Цетињ 23. децембра 1877.

Ђорђије Н. Церовић.“

*

² Izvorni rukopis «Čengić-age», svojina pjesnikova sina Vladimira Mažuranića, pohranjen je sada u sveučilišnoj biblioteci u Zagrebu, gdje je svakomu pristupan. Opisan je već u «Viencu» g. 1890. br. 40., ali nepodpuno. Mi smo pošli od redka do redka prispodabljaјуći ga sa štampanim izdanjem, pak smo naznačili svaki i najmanji ispravak. Rukopis ovaj sadrжаje prva tri pjevanja «Čengić-age» — «agovanje», «poćnika» i «četu» — podpuna, a četvrto pjevanje — «harač» — seže do pod konac, do stiha: «na ćuh svaki bruke i ruga», pisan je olovkom i pismom lijepim i ćitnim, kako se види iz priloženoga snimka. Ima ga pet araka najvećega oblika. Prva dva plava arka su pri vrhu u sredini oštećena, druga su tri arka cijela i boje bijele.

Naslov pjesme je u rukopisu: «Smrt Čengić-age», a imade slijedeće ispravke:

I. A g o v a n j e. Mjesto: «Štono sam ih zarobio robljem», bilo prije: «Štono smo jih pohvatali». Mjesto: «Što me hrdja svjetovaše», bilo: «Što me bona nukovaše».

Sto depind na te razi

Omaji le manji ljute, ku proz rohu

A to otkl ~~aprobati~~ ~~aprobati~~

ko proz rohu ~~divne~~ ~~duge~~ ~~brave~~

Mieste huz, vete dugi k nipe.

Mign ~~okum~~ ~~stani~~ ~~dabri~~

~~Fate~~ ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~

Moze su kapu deic

Mozy, ljute, ~~okum~~ ~~okum~~

I ryezon ~~gd~~ ~~vipek~~ ~~pin~~

I ryezon ~~bratje~~ ~~mlatim~~ ~~duha~~;

Mar. Marj, ~~stani~~ ~~okum~~ ~~ce~~ ~~to~~ ~~vian~~.

Reic i ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~

Tred ~~braveim~~ ~~planinam~~ ~~vobem~~

I rpid ~~pin~~ ~~četon~~ ~~n~~ ~~plamini~~.

~~Fate~~ ~~okum~~ ~~okum~~

Fate ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~

Plase ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~ ~~okum~~

250

255

260

Te je čete opratio grida,

Fak je bozon darivati stari;

Jorkon noma po čestem daje

Tajne pitje hieba nebeftoga;

Jorkon noma po kypjen daje

Staj a pitja vina nebeftoga.

Dvato pule diva čisto gleda

Gde slab, stari ~~stari~~ knepi žive,

De jim hrge bozn plicne suve.

+ Kade h jid pokriepio stari,

Stopi četa ninyg bozn pusa,

Ne lo kerov nož, kion rana

Zadnye ke puente - toška

veé lo per ~~sveta~~ i alitno,

~~Stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~

~~Stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~

260

270

vsaka dniba v'hibla rovom

~~Maunicar poram~~

Kojicno mbr. ~~stari~~

Diehe stana ~~stari~~ ~~stari~~ ~~stari~~

v'hibla

Snimak iz izvornog Mažuranićeva rukopisa: „Smrt Čengić-age“.

(Završetak trećega pisanja „Čet“.)

hrvatskom — morade doživjeti, da istom tkogod i o tom podvoji, da bi on mogao spjevati «Smail-agu Čengića». Ovo bilježimo za buduće generacije, neka vide, kako se glupost u naše doba mogla usmjeliti i baciti kamen na priznatoga genija.

Mjesto: «Jer su, reče, vlašad ljuta», bilo: «Jer su, veli, vlašad ljuta». Mjesto: «Mojom glavom vlaške glave», bilo: «Turskim glavam vlaške glave». Mjesto: «Kô da strepi mrki vuče», bilo: «Kan da strepi...» Mjesto: «Ajte, krsti, dijeliti dare», bilo: «Ajte, vlasi...» Mjesto: «Za Krstovu vjeru svetu», ima rukopis čisto: «Za Hristovu vjeru svetu». Mjesto: «Poljana se napuni tjelesa», bilo je najprije: «...napunila mesa», a onda stoji u rukopisu ispravljeno: «strvi». Mjesto: «Zatočnici mrijet naviknuti», bilo: «Vitezovi...» Mjesto: «Na lipovu krstu muke», bilo: «Na hristjanske gorke muke». Mjesto: «osvetit se ne mo'š», bilo: «osvetit se ne ćeš». Mjesto: «Na junaku dotle, dok ne preda», bilo: «...dokle ne zapreda». Mjesto: «Posmica ih, srca ne izkali», bilo: «Njih posmica, srca ne izkali». Sada dolazi u rukopisu prebrisano:

«Kad osladni lav srditi,
Bez žrtve se ne zasiti.»

U mjesto toga ima na strani veliki umetak, koji počimlje:

«Boj se onoga, tko je vikô...»

i u mjesto «strati», bilo: «smaknu». Mjesto: «Silan aga to sam sebi taji», bilo drugač, ali ne mogosmo pročitati. Mjesto: «Po svem tielu mrazne valja vale», ima u rukopisu: «Po svem tielu razastrt se teži». I onda svršava taj veliki umetak sa: «I strašljivce kako oštro kori».

Počimlje govor Čengić-agin. Prije je bilo: «Veli dakle Čengić-aga». To je prebrisano i mnogo ljepše u ovom umetku pripravljen govor Čengićev. Sav je govor bez ikakva popravka. Dalje ima mjesto: «Već mu i grlo dotle sputi», koliko možemo razabrati: «Za grlo mu uže (?) sputi».

II. «Noćnik» ima u rukopisu naslov: «Novica». Umetci su: «Ter se boji gdje će poginuti, a ne stiže, što mu srce muti». Mjesto: «napred kreće», bilo: «napred tura». Zatim je umetnuto: «Biesan (prebrisano: poznat) Turčin krvnik Gore crne (prebrisano: zlotvor crnogorski). Iza: «I ne bi ga pronijele vile», dolazi prebrisano: «Niti brzo pero sokolovo», a mjesto ovoga prebrisanoga umeće pjesnik: «A kamo li noge na junaku». Mjesto: «Ob rame», bilo: «Dugu». Mjesto: «Turčin idje», bilo: «Turčin šetje». Opet popravljeno: «kretje». I po treće popravlja: «kretje», a ne možemo razabrati, što je prije bilo. Mjesto: «rano podranio», bilo: «tako podranio». Mjesto: «za nevolju mu je», bilo: «al za silu mu je». Mjesto: «Od Tušine», ima u rukopisu: «Od Tusine». Mjesto: «baba», ima rukopis: «babu». Mjesto: «Što 'e još više, da još krvnik diše», bilo: «Što j' još gore...»

III. Č e t a. Mjesto: «Ne na deset da uteče» bilo: «Ne na deset, da im pleća dade». Mjesto: «sieče», bilo: «posieče». Mjesto: «snažnu pest», bilo: «krepku pest» Mjesto: «Noć i struka gvoždje sjajno», bilo: «Struka krije gvoždje sjajno».

Mjesto: «Drug da drugu o njem šapne,
Šapćuć bi ga Mirkom zvao.»
bilo je: «Drug kad drugu o njem šapne,
U šaptu ga Mirkom zove.»

III.

Ivan Mažuranić svršio je svoje divno pjesničko djelo, svoga «Smail-agu Čengića», u trideset i drugoj godini života, pak više ne pjeva, a živi

Mjesto: «no gromovnik», bilo: «već gromovnik». Mjesto: «Valja da je griješnik...», bilo: «Mora da je griješnik...». Mjesto: «nek se krivci», bilo: «...smrtni». Sada dolazi umetak od: «Ne zvekeće gvoždje...» do: «A vrljetna niza brda». Mjesto: «tvrdo» ima rukopis «tvrdo» izpravljeno sa «stalno». Umetak je: «kad sunčani zrak ugasne». Mjesto: «Hrabra četa dan danovat», bilo: «Tu će četa danak danovati». Mjesto: «plamen piri», bilo: «tvori». Mjesto: «U to i dan već rudjet poče», bilo: «U to i danak rujit poče».

Spominjući dolazak krotkoga pastira i podavši sliku njegovu, kako ga ne prate zlatni fenjeri niti mnoštvo zvonova, imade stih precrtan: «K i e m s e s v e t i d r u g d a p r a t e o t c i». Ovaj je stih znamenito svjedočanstvo, da je pjesniku upravo lebdio pred očima onaj sjajni opis vladike opisan u „Danici“ god. 1835. Mjesto: «I zvon smjeran» ima u rukopisu: «I zvon smiren», a prije je bilo, pa je precrtano «skroman». Iza stiha: «Iz krvi za krst prolivene» imade ova dva precrtana stiha:

«Vriedan sluga vriedna gospodara
Krotko ide, a besjedi krotčje»

pak se nastavlja, kako je štampano. Mjesto: «Na studen je kamen pokročio», bilo je: «Pa korači na kamen studeni». Iza stiha: «Studen kamen, al je srce vruće» za čudo se opet vraća na prvanje precrtane stihove i opet ih precrtava:

«Krotko gleda a besjedi krotčje»

i mjesto: «Dobar starac četi besjedio», bilo je prije: «Krotak starac krotko besjedio». Govor je starčev i bez najmanjega izpravka sve do: «Dar ti djelom plemenita pjesma», a prvo je bilo: «Jabuka ti plemenita pjesma». Mjesto: «On milostiv, što ve nebom štiti» bilo: «On je, on je što...». Mjesto: «Vrh Lovčena, što se k nebu diže», bilo je: «Vrh svih gora...». Mjesto: «Ne bi trome prekrstili ruke», bilo prije: «Ne bi, ne bi prekrstili ruke». Mjesto: «Dok vi za krst» ima u rukopisu «kad vi za krst». Mjesto: «Sve je grijeh...» ima u rukopisu čisto i neprecrtano: «Sve je jedno». Mjesto: «kud za vazda gre se» bilo prije: «odkud ne vrne se».

Mjesto: «A na siedoj bradi bistra
O sunčanu kaplja zraku»
bilo je: «A na siedu brku bistra
Na sunčanu kaplja zraku».

Sada dolazi pjesnik do krasne slike o starcu, gdje ima da liječi rane svomu stadu. Pjesnik se upravo trudi, da mu ta slika izpadne što ljepše. Glasi štampana:

«Tere liečec stadu rane
Sam se svoje sjeti boli:
Dobar pastier, jer što kaže inom',
I sam svoijem potvrđuje činom.»

Ovdje imademo tri varijante. Prva je:

«(Tako 'e) Ah ko riječ je istinita:
Ranjen bivši liečnik vidar težke
Vidat rane sam da more.»

i radi još preko četrdeset godina. Ta zagonetka mučila je već mnoge. Mi ćemo ju kušati odgonetnuti. Mažuranić, kako vidjesmo, nije se niti u mladosti naobrazivao, da bude, recimo, sasvim književnik. On je tek na molbu svoga starijega brata Antuna, koji mu je bio kao drugi otac,

Druga glasi:

«Samo liečnik, ko bje ranjen,
Teške rane vidat more!»

Ove su obadvije varijante u rukopisu precrtane. Treća na strani ne precrtana glasi:

«Ter pipajuć (precrtano: drugom) stadu rane
Sam se svoje sjeti boli:

Dobar (precrtano: pastier) liečnik, jer što (precrtano: drugom kaže) inom čini,
I sam čuti, a ne (precrtano: samo) lažan hini.»

Evo iza ovih triju pokusa sinuše oni krasni malo više spomenuti stihovi.

Mjesto: «Stoji mnoštvo», bilo prije: «Kleči mnoštvo». Mjesto: «Al medju to», bilo: «Ali u to». Mjesto: «Žudim krstite me», bilo: «Rad bi». Mjesto: «hitro nuka vrieme», bilo je: «sad sad nuka vrieme».

Svršetak «Čete» pokazuje nam dalje naš snimak, koji kazuje radnju pjesnikovu najbolje.

IV. «H a r a č» ima ove ispravke: Mjesto: «obredom djevojku», bilo najprije: «lijepu djevojku», što je prebrisano i u rukopisu stoji «mladjanu». Mjesto: «Sliedi konjske na konopcu trage», bilo prvobitno: «Trage konjske na konopcu sliedi». Mjesto: «Žuta zlata i bijela hljeba», prvobitno bilo: «Žuta mjeda i bijela hljeba». Kraj ovih stihova bili su ovi stihovi: «Stvorac višnji pticam nebo daje i t. d.» do «Suha hljeba, da je suzan kvasi», ali je prekriziženo. Mjesto: «Što Turčinu treba», prvobitno: «Što Turetu . . .» Mjesto: «Mješte janjca mrka kosnu vuka», bilo prvo: «Janjca mješte kosnu mrka vuka». Mjesto: «Saferu», bilo prije: «kavazu». «Sramota je takomu junaku» do «kano plamen živi» napisano je na strani sa znakom za umetak. Tako je u rukopisu neposredno iza: «Pisnu Ture kano plamen živi» — «Planu aga kano plamen živi», koji je stih u rukopisu upravo dva puta napisan. Mjesto: «Avaj Bože, što će odsad biti», bilo prije: «Jaoh» i «Mili Bože, što će sada biti». Mjesto: «Kad se griješnik s vječniem mukam bori», bilo prije: «Kad svoj plijen vječniem ognjem gori», a mjesto «griješnik» bilo je prije: «kletnik». Mjesto: «Tader aga», bilo prije: «Na što aga». Mjesto: «Nemiloga trak od biča», bilo prije: «Trak nemili biča oštra».

Mjesto: «Po tijelu crnomodrieh

Slike zmijā grozan piše,»

bilo prije: «Trag po tielu poput zmije

Crnomodre grozan piše».

Mjesto: «Tiha duplja» u rukopisu: «Mirna duplja». Mjesto: «Jadnoj raji ? ne daje ni kore», bilo prije: «A što raji? jedva malo kore». Mjesto: «koji ruha ne ima», u rukopisu: «koji halje ne ima». Mjesto: «Ah, pričekaj pet šest dana», u rukopisu: «. . . nekoliko dana». Mjesto: «nanu greba'», bilo prije: «nanu mater». Mjesto: «Pod čador hoda», u rukopisu: «. . . u čador». Mjesto: «Safer jednooki», bilo prije: «Safer ljuti divji». Mjesto: «Iznad inieh gotov skače», bilo prije: «Iznad svih . . .». Mjesto: «kukavne jauk raje», bilo prije: «lelek raje». Iza ovoga stiha zanimivo je, da odmah iza «kukavne jauk raje» dolazi: «Ali tko

dopunio Gundulićeva «Osmana». On je na drobne molbe svoga veoma mu miloga svaka dr. Demetra spjevao «Čengić-agu» za almanak «Iskru». Dapače bila o tom priča, koju smo u djetinjstvu od starijih ljudi slušali: da je Demeter napokon došao u Karlovac, pak našega pjesnika u sobu

će verno opisati«. Pjesnik je poslije umetnuo i na strani zapisao: „Tu Safera rika divja: Harač, harač, raju, treba“, pak je onda brojevima naznačio, da odmah iza toga dodje: „Hljeba, hljeba, gospodaru“. Tako mu je izašla divna antiteza. „Starodavna („zeleli“ prebrisano) raste lipa“ pa do „ptice golubove“ na strani je umetnuto. Mjesto: „Slikam' plaše prolaznika noćna“, prije bilo: „putnika samotna“. Mjesto: „A sad čuješ“ u rukopisu: „Al' sad“. Mjesto: „rosu znojnu“, bilo prije: „rosu od znoja“. Što se ponavlja opet: „planu aga“ i „sramota je takovu junaku“, ti su stihovi sa strane kasnije dodani.

Mjesto: „A pak slugam: „Eto mesa dosti;

Bac'te raji oglodane kosti“

ima u rukopisu: „Viknu biesan: „Vam bje mesa dosti;

Bac'te psetom oglodane kosti.“

„Riknu aga, šetnu pod čadora“ ne ima u rukopisu; to je valjda u štampi pjesnik dodao. Mjesto: „Čiem će kadit neposlušnu raju“, bilo prije: „oglobljenu raju“. Iza: „Dotle aga pod čadorom sjedi“, bilo je prije, ali je prebrisano: „Čibuk puši, mrku kafu pije“. Mjesto: „Praska skoro usječeno granje“, bilo prije: „Krcu...“. Mjesto: „Prometnuo žice“, bila prije druga riječ, ali se ne može razabrati, koja. Mjesto: „šestoper“, bilo prije „buzdohan“. Iza stiha: „Tu ni pjesan slovinska ne zrije“ dolazi: „Pod čadorom aga sjedi“ i sve do „Tolika se slast iz pjesme lije“. Ali je već sam pjesnik olovkom naznačio, da ovo ide drugamo. Dalje ide: „A na dvoru nebo divno“, što je prije bilo: „Ali vani nebo divno“. Mjesto: „Noć je vani slipea, gluha“, bilo prije: „Noć je tamna, tiha i gluha“. Mjesto: „Rosa sična, ko da nebo plače“, prije: „Rosa iz magle, ko da nebo plače“. Mjesto: „Gdjeno najprije iz daleka tutnji“, bilo prije: „Gdje se najprije iz daleka javlja“. Iza: „Urnebes se gromki goram' ori“, bilo je prije:

„Ko da u golem od mramora

Sud s visina zrnja pušcanoga

S prva sipneš, a pak sipat sjedeš.“

ali je to pjesnik prebrisao.

Mjesto: „Ter se jadni tminom provuč ištu“, bilo prije: „Ter se jadni tako žurno tištu“, ali to je popravljeno: „tminom napred tištu“, dok nije napokon na strani izpravljeno onako, kako je i tiskano.

Mjesto: „Ter razabrati moreš veće,

Tko je vodi i tko s njime hodi.“

bilo je prije: „Ter već moreš razabrati pred njom,

Tko je vodi i tko s vodjom hodi.“

Mjesto: „A provodič vieran drugo“, bilo prije: „A pratilac vieran drugo“, zatim je prebrisano i napisano: „kalauz“, pak i to prebrisano i napisano i štampano: „provodič“. Rukopis je najjače prošaran iza riječi: „Tere vičan polju i gori“. Prvobitno glasili su svi stihovi:

„Družbu mrakom kalauz na konak vodi,

Gledaj pobre kako lako idje,

zatvorio, samo da mu pjesmu dovrši. Ivan Mažuranić nije takov bio, jer se ne bi pouzdavao u svoju snagu; znao je on svoje darove i bio ponosan na svoje tvorbe. Pored svega ponosa ipak ili nije imao ili je imao premalo ambicije. Nije u njega ipak ono, što Macaulay pripovijeda o jednom lordu engleskom, da je rekao u parlamentu govor, koji je probudio senzaciju u cijeloj Engleskoj, sjedio i poslije još četrdeset godina u parlamentu, a više nije progovorio, samo da ne pokvari sjajnoga utiska onoga svoga slavnoga govora. Nije tako, jer se Mažuranić oglašuje u tri divna soneta i g. 1847. («Danica» br. 17.), koja sva tri kao da su zlatom pisana. Sva tri su zajedno štampana pod naslovom «Rěč bratinska», učinjeni su za koncert, namijenjen za postradale gladom ili kako veli pjesnik:

«Zadaždje nebo gladom, sličnim vuku,
Pred kiem se puci mrtvi ruše nica».

Nije Mažuranić mogao pjevati, kada je bio brzo iza toga pozvan, da u najtežim i najodlučnijim i krvavim historijskim događajima svoga naroda svom snagom svoga duha radi i sudjeluje. Do sada nastojasmo po-

Ko da junak zrakom mutniem pliva,
Čini ti se, da ga nješto vuče,
Dok ostali pomno za njim teže.
Dotuži mu po mraku se biti,
Pak valja da s toga junak hiti.
Al svietlica, što sad prva kresnu,
Družbu tajnu pred čadorjem vidje,
Gdje se u red poredila redom,
Ter tu stoji potres, grom i lava,
O kieh ne znaš, kad će udariti;
Tudier stoji, osluškuje glase,
Za razaznat, gdje gospodar spava;
Noć je strašna, rado bi nočištu,
Ter ga jadni tako žurno ištu.“

Neka se samo prisposdobi, kako je ovo sve promijenjeno i koliko je toga umetnuto. Sve je to na strani kasnije zapisano.

Mjesto: „Na mek dušek žice glasne“, bilo prije: „... gusle glasne“. Mjesto: „Krenut škrinu, u gromovit — Uz udesne strune veće“, bilo prije: „Krenut škrinu, uz udesne — Jurve strune u gromovit i t. d.“

Rukopis svršava s riječima: „Na čuh svaki bruke i ruga“.

*

Najznamenitije jest: U ovom rukopisu i prvom izdanju ove pjesme pjesnik ne zna za Čengićevo ime «Smail». Pjesnik upozoren, promijeni tek u trećem izdanju (god. 1857.) ime «Čengić-aga» u «Smail-aga», kako pjeva narodna pjesma (Vuk. Nar. pjesme. IV. 463. —). Pjesnik dakle nije poznao, kad je «Smrt Čengić-age» izpjevao, o tom boju narodne pjesme, a ime Čengićevo znao samo po ustmenom pripovijedanju, jer je ustmenom pripovjedaču bilo dostatno rodno ime «Čengić».

kazati, kako se je njegov krasni duh razvijao i razvio, dok nije sinuo iz njega sjajni epos «Smrt Smail-age». Sada ćemo u kratkim crtama preletjeti njegov život na političkom polju, pak će se i tu vidjeti, zašto nije dalje pjevao.

Buknula godina 1848. Prvoga njega zapadne, da odgovori Magjarima na proglase poslane Hrvatima mjeseca marta i aprila. On napiše svoj spis «Hrvati Magjarom», pred koji je metnuo ono evangjeosko od Ivana: «Ako zlo rekoh, dokaži, da je zlo; ako li dobro, zašto me biješ» i «sloboda, jednakost i bratinstvo.» «Bacite okom — veli izmed ostalih — na malenu, ali vlastitijem narodnostî razvojem ukrepljenu Švajcu. Kako čvrsto stoji kao ohola trouglata piramida, dok ine narodnosti lišene države pod vjetrom se vijū kao trska. Dok se muti oda dna Francija, dok se za narodnost svoju krvju znoji Italija, dok Njemačka poplašena nepogodom strašnom, koja se eto spravlja, na vrat na nos kući krova ište, stoji Švajca, na sniježnijeh stijenah od odlomaka svijeh ovijeh naroda sagrađena, mirna i čvrsta.» Takova bi imala biti i naša monarhija.

«Bacite — opet veli malo dalje — oko i na krvavu Poljsku. Kako bezutješno mučenica na svako sinutje slobode u Evropi zadrma lanci svojijem i ona. Kako se u svakom njezinom komadu kao u ogledalu raztreskanu, na svaki osvitak vedrijega u Evropi dana uzire nebesko sunce slobode. Kako je živa još i u grobu svomu. Kako se tri ona plačna ulomka, tri krvava uda gorostasnoga njezina tijela neprestano medju se navlače, neprestano jedan k drugomu gamze kao iz tri jadne tamnice tri ljubežljive sestre, nadenom (ocilnom) međjusobne ljubavi verigom u prkos zidina, u prkos krvoločnom nasilju nerazstavno sjedinjene. Ali utri suze, tamničarko jedna, živa ukopanko jedna. Jer evo nastupa uskrs sveti i tebi.» Nije li u ovoj slici prodahnuo naš pjesnik i tri tužne sestre svoga naroda i svoje domovine?

Njemu je program Hrvatske: «Bez ministara ugarskijeh nek potvrđuje bana našega kralj naš skupni. A ban taj nek bude kod nas glava vlasti svijeh i gradjanskijeh i vojničkijeh. Toga radi neka je vlastan sposobne ljude kralju predlagati. Vlast nadvornika ugarskoga nek ne prelazi Drave, a ban naš nadvorniku tom vrstnik nek bude, područnik nek ne bude. Sabor naš ni u čem da ne visi od vladanja ugarskoga. Sveza s ugarskom krunom nek je sveta i Ugarskoj i našijem kraljevinam.»

Ove i druge krasno izrečene ideje dobije on prilike da zastupa u vijeću banovu i u saboru ove godine. Već 8. maja g. 1848. vidjamo ga kao perovodju povjerenstva, koje je imalo pripremiti sav novi osnutak hrvatskoga sabora. Već za nekoliko dana šalje ga ban u hrvatsko primorje

kao svoga povjerenika. Nadodje i sabor. Za karakteristiku svega njegovoga potonjega političkoga života neka bude to, da cijele one burne godine nijednoga govora govorio nije, kada se ore govori od dana do dana, kada se doista više govorilo nego radilo ne samo u Hrvatskoj, već i u cijeloj Evropi. Nije to zato, što on ne bi bio govornik. On čovjek povelike zdrave i jake postave, simpatična i krepka glasa, priznati umnik od svega naroda umio je kratko, jasno i slikovito upravo onako izricati svoje misli, kako ih je umio napisati. Nije zato ni on bio nijem. U saboru g. 1848. ustade dva puta. Prigovaralo se, da občine Cvetković i Draganić, koje su njega izabrale, nisu imale pravo birati zastupnika. On ustane i reče: «Ja tamo ni bio nisam, kad su me izabrali, ali ako je tako, ja ću drage volje odstupati.» Umirio ga ban, da su bili kod njega i on im dozvolio, da biraju. Tako ostade u saboru on, koji bi po umnim djelima morao biti biran na kakovom prvom mjestu domovine. I pod konac sabora u predposljednjoj sjednici ustade on kao sastavitelj ugovora mira izmed Hrvatske i Ugarske, da reče, da se moramo miriti ne samo kao hrvatski narod, već da ištemo jamstvo mira i za Srbe i srbsku vojvodinu. Ali kakova većega govora nije govorio. Šutnja njegova bivala je zagonetna i najumnijim ljudma. Jedan strani državnik reče o njemu: «On je ženijalan čovjek, ali trom mislilac.» To je protuslovno, jer ženijalni ljudi brzo misle. A opet je tako. Njemu je, čini se, bilo ma kako dugo, pa i slabo govorenje mnogih govornika kao njeki žubor, kao krasna glasba, koja je osobito ugadjala njegovomu tvornomu duhu. Imade stotina svjedoka, koji svi jednodušno svjedoče iz onih konferencija, kojima bi on kao ban kroz više dana svaki dan po nekoliko sati predsjedao, da su već svi umoreni uzdisali, neka bude kraj vijećanju, da se govore već suviše stvari. On bi mirno odvrćao: «Neka se misli krešu.» Napokon sabrao bi misli, koje su se u govorima i primjedbama vijale svoja dva tri sata, da stvori jasnu misao, kojoj se svi jednodušno diviše. Bio sam s njim kroz dvije godine u jednom klubu; nije nikada progovorio, dok ga napokon iza svih naših mnijenja nismo zamolili. Onda je progovarao krasno i jasno.

Mažuranićev duh zabavljen je sav sam sa sobom i sa svojim mislima, koje neprestano sklada u što ljepši sklad; on je sav zabavljen time, kako će što ljepše misliti. Njega je matematika radi skladnosti i jasnosti svoje zabavljala kroz decenija na toliko, da je mnogo puta u matematičkoj radnji zaboravio na brige života i na drugu nuždnu radnju. Matematika odvela ga u astronomiju, koja ga opet kroz decenija tako zanosi, da motri svaki dan divna nebesa i slavu višnjega Boga i u najstarije dane svoga života. Nije nikada polazio prije na počinak, da ne pogleda na premile duhu

svomu ljepote nebeske. Ovakov duh morao se je prikazivati običnomu oku, da je za svakdanje radnje života apatičan. On je to i sam osjećao i nije bio voljan otimati se za visoke časti, ali sudrugovi njegovi moradoše se pokloniti njegovu veleumu i dizahu ga i proti njegovoj volji u vis na vidik svemu narodu.

Ivan Mažuranić nije godine 1848. ništa govorio, ali je zato veoma mnogo radio. On je sastavljao sve predstavke na kralja, sve proglaše na narod, znameniti proglas na Evropu. On je bio perovodja sabora g. 1848. On je glavni radnik banskoga vijeća; on je glavni radnik oko novih zakona god. 1849—1850., koji su imali izaći na jeziku hrvatskom. Vidjesmo u ostavini njegovom rukom pisane koncepte najznatnijih spisa god. 1848. i sve proklamacije, koje nam kažu, kako je šutljiva njegova duša bila zanesena od zanosa svega naroda, jamačno najviše od njegovih govorljivih drugova. Kolika ga opet bol obladala, kada poslije g. 1849. polazi s drugovima od banskoga vijeća, da dobiju potvrdu zakona g. 1848., pak piše svojoj ženi: «Ne će nam valjda potvrditi zakona, a i ne mogu, kada su bez reda i zakona učinjeni.» Kolika bol duše morala ga shrvati, dok je napisao ovu groznu odsudu zakonima, od kojih je njegov narod očekivao spas za svoj budući položaj u monarhiji, toga ne kaže. Sjetimo se iza ovoga, što je pisao bratu Antunu 14. aprila g. 1848. iz Karlovca: «Molimo te svi lijepo, dodji za ove blagdane amo k nam, da se o golemom ovom novom svijetu, što nam se evo pred očima otvorio, i o bližnjoj budućnosti domovine naprorokujemo.» Ovo pisa šaljuć mu svoju knjižicu «Hrvati Magjarom». On se puno nadao; on je mogao osjećati veće slasti od drugih umrlih, ali je zato njegovu tihu i poštenu hrvatsku dušu morala pritisnuti veća bol, nego što ju drugi slabije nadahnuti ljudi mogu osjetiti. On je na glas svojih manifesta vidio rasti zanos naroda hrvatskoga, vidio je rasti narod hrvatski, jer s njim računa monarhija i Evropa. On je mogao naslućivati, da već od stotina godina nije tako jednodušno ustajao za svoje pravo i svoj obstanak, a evo na glas njegovih umnih manifesta ustaje. On je u «Čengić-agi» slutio iza paklenih muka — sunce sreće u slobodi svomu narodu. Evo brzo iza onoga pjevanja nastala prilika, da njegovo pero bude trublja jasna i zvučna te nevidjene sreće. Ta očekivana sreća brzo propade, ali ne sama, već strovali sa sobom u grob i vilu pjevačicu Ivana Mažuranića.

U tamno doba absolutizma čami naš pjesnik kao zakopan u državnoj službi. «Senjskim štatutom», prevodom članka Sreznjevskoga «o glagolici» i krasnim prevodom «Orebita» u «Nevenu», oštroumnim «ocjenama» dramatičkih proizvoda g. 1852. pokaza tek, da živi. Godine 1858. bude izabran

predsjednikom «Matice ilirske». Za malo rodi se opet g. 1860. konstitucija i bude pozvan u bansku konferenciju. Sada opet izadje u prvi red narodnoga života. Presajna njegova predstavka radi obnove ustava uznese ga na kancelarstvo hrvatsko, za koje se on nije niti otimao niti se je mogao obraniti, kada su prijatelji željeli, da na tom mjestu ostane. Pao je s kancelarstva, kada se je spremao dualizam. Postao opet banom, kada se je učinila revizija nagodbe i opet proti svojoj volji, kada su se razbili dogovori s grofovima Jankovićem i Pejačevićem. Banovao je sedam godina od god. 1873. do god. 1880. Zatim je u miru sprovodio život. Preminu dne 4. augusta god. 1890.

Ne možemo i ne smijemo u ovoj knjizi da se bavimo politikom, a Mažuranić kao politik bio je na takovoj visini, da bismo morali po više puta ogledati i situaciju u monarhiji i pripovijedati puno toga, da nas svaki naš čitatelj razumije, a da budemo i pravedni prema ovom veleumnomu Hrvatu. Zato ostavljamo drugima, da pišu o političkom djelovanju našega pjesnika a i sami sebi za drugu priliku. Moramo ipak spomenuti dvije posljednje njegove izjave. Godine 1885. napisu u spomenici pedesetgodišnjice preporoda naroda hrvatskoga ove znamenite i posljednje riječi, koje imamo od njegove ruke napisane: «Fanatizam bio on naravi koje mu drago — političke, crkvene, narodne, socijalne — ne samo ne promiče niti diže svetinje stvari, kojoj se tobože klanja, nego ju dapače ponizuje i mrazi, ter tim obara i ruši. On je poguban i pun prokletstva već svojim poreklom, jer ne potiče iz čista izvora savjesti, srca, uma i razloga, nego iz crna kala dugačke povorke strasti i nečovječtva: sujete, gluposti, bezobraznosti, laži, zavisti, mržnje i inih furija bez broja; spreman vazda, ako mu kad okuženjem množine ponarastu rogovi i krila, bolvanu svomu za ljubav, ne štedeć ni rodjene domovine, harat i palit zemlje i gradove, njegda ognjem i mačem, a od nedavna povrh toga prahom, uljem kamenim i dinamitom. Istorija svih velikih institucija čovječanstva, ljetopisi svih naroda, neiznimiv ni današnjega pružaju o tom plačno, ali žalibože nepobitno i nedvojbeno svjedočanstvo. Nakazna je svaka despocija, ali nakaznije nakaze od despocije fanatizma ovo naše sunce ne vidje nikada.»

Posljednje riječi, koje je Ivan Mažuranić javno izrekao u saboru hrvatskom god. 1886. bile su ove: «Nitko me nije pitao, dok sam bio ban, što vjerujem. Da su me pitali, bio bih im odgovorio: «Vjerujem u prošlost, sadašnjost i budućnost Hrvatske!»»

